

A NÉP MEGVÁLTÓJA (LASSALLE)

Zangwill Izrael

„Dreamers of the Ghetto“ c. művéből
fordította:

SODOLOGUS

ÁRA 80 FILLÉR.

BESZTERCEBÁNYA
„HUNGÁRIA* KÖNYVNYOMDA
1912.

Zangwill Izrael legkiválóbb művéből: a „*Qhettó Álmodozók*“-ból mutat be egyet a magyar olvasóközönségnek e szerény füzet.

Az „*Álmodozók*“ történelmi alakjainál Zangwill mint genialis arcképfestő áll előttünk. A tények különféle színeit saját művészfantáziájának tégelyében oly szerencsésen tudja keverni, hogy ecsetjének nyomában mindenütt hangulat, élénkség, a legjellegzetesebb élet kél és domborodik ki.

„A nép megváltójában“ pedig egy egész nagy csoportképet találunk, hol a főalak, az álmodozó Lassalle körül újra megelevenednek, mozognak, cselekszenek mindazok, kiket ez üstökösszerű jelenség valaha is a saját bűvkörébe vont.

Ezek szolgáltatóják a legfinomabb árnyalatokat az álmodozó arcához, találó kritikai megjegyzéseikkel, miket a jeles történetíró ad ajkukra.

A fordító.

I.

„Der Bahn der kühnen folgen wir
Die uns geführt Lassalle.“

Ez Németország szociáldemokratáinak a marzejesze, mit főképp akkor énekelnek, ha a rendőrség feloszlatta gyűléseik után az utcán vonulnak fel.

E Lassalle, kit ők mint merész vezért hiven követnek, szülővárosának, Boroszlónak zsidó temetőjében nyugszik. Sirkövének egyszerű felirata: „Gondolkozó és harcos.“ És halála alkalmával népszerűsége oly módon nyilatkozott meg, hogy az egy modern Messiásnak — a nép megváltójának — örök kultuszát jelentette,

II.

Ám szolgálja vagy hozzátartozói szemében senki sem hős. És ama tavasz-reggelen, midőn Lassalle ép a válaszáton állott — ott, hol a *gondolkozó* ösvénye összetalálkozik a *harcoséval*, — sógora, aki Prágában lakott s most üzleti ügyben járt Berlinben, megragadta az alkalmat, hogy szemrehányásokat tegyen neki.

„Nem tudom megérteni, mit akarsz ezek-

kel a szerzeményekkel,“ szolt boszúsan s két röpiratot tartott izgatott kezében.

„Az már igazán nem az én hibám, kedves Friedland“ válaszolt Lassalle nyugodtan. „Egy kis ész legalább mégis csak szükséges annak megértéséhez, amit én oly világosan kifejtettem. Mi az ott a kezében?“

„A munkás olvasókönyv, melyért négyhavi börtönt kapsz majd,“ szol magából kikelve Prága társadalmának ékessége, melynek ő nemcsak dísz, hanem fényt is kölcsönözött, lévén a városi gázművek bérlője.

„Nem egyhamar. Felebbezésem ott fekszik még a *Kammergericht*-nél. Vigyázz, hogy te ne kerülj előbb börtönbe.

E röpirat vagy a tiltott kiadások közül való, vagy Zürichből lett becsempészve, mi már magában is eléggé bizonyítja, hogy mennyire hamis az az államfogalom, mit ép e röpirat akar megdönteni. A ti államotok nem egyéb éjjeli őrnél — védi a polgárokat, de nem tesz semmit azok képzésére. Föltart eszméket, de saját eszméi nincsenek. Pedig az államnak, mint Boekh barátom kifejti, oly intézménynek kéne lenni, melyben az emberiség minden erénye önmagát valósíthassa meg. Egybe kéne foglalnia az emberi tapasztalást és bölcseséget, hogy tagjait ezeknek megfelelően képezze. Mert mi egyéb a történelem, mint elbeszélése ama harcnak, mit az ember a természet ellen folytat? S mi más egy állam, mint eme harc

szocializálása: az erősebb segíti a gyengébbet?"

„Esztelenség! Mért kelljen nekünk segítenünk az alacsonyabb osztályokat?“

„Bocsánat“ szólt Lassalle, „ők azok, kik rajtunk segítenek Mi vagyunk a gyöngébbek, ők az erősebbek. Ez ama másik röpiratnak a magva, mit ott tartasz s kifejti az alkotmány lényegét.“¹⁾

„Kérlek, ne próbáld ki rajtam jogi szörszálhasogatásaidat!“

„Szörszálbasogatások! Hisz röpiratom fő-törekvése kerülni a szószerinti meghatározásokat! Alkotmány az, ami azt alkotja s miután a munkásosztály a népesség kilenc tizedét teszi, kell, hogy az képezze a német alkotmány kilenc tizedét.“

„Ugy hát igaz, amit mondanak, hogy te egy forradalomnak akarsz a vezetője lenni! kiáltott föl Friedland, kövérségben csillogó kezeit rémülettel magasba emelve.“

„Ugy érted tán, hogy követni egy forradalmat“ válaszolt Lassalle.“ „Itt is el azokkal az üres szavakkal! ... A valódi forradalom önmagát alkotja s mi csak tudatára jutunk annak. A gépek bevezetése a francia forradalomnál is nagyobb forradalom volt. S mivel ez nem fejezett ki a tömegekben tényleg meglevő eszméket, újra bekövetkezett a régi állapot. Tényleg, egy forradalom néha, — mint azt Franz von Sickingenben (a XVI. század parasztháborújáról irt drá-

*) Über Verfassungswesen Berlin 1862.

mámban) feltüntetem, — reakciós is lehet, midőn oly dolgok rendjét kísérli meg visszaállítani, mik reménytelenül elmúltak. Ennélfogva tulajdonképen a te érzelmeid forradalmiak.“)

Friedland arcán az ügyes bíró kezébe került tanú bosszankodó tehetetlensége mutatkozott. „Te ugyan szép szocialista vagy tört ki belőle, midőn karja egy kikiáltó mozdulatával mutatott rá a Bellevuestrasse villájának fényes berendezésére. „Mért nem hívod be az első utcaseprőt, hogy pezsgőt ved vele megoszod?“

„Kedves Friedland! Szívesen, szolgáljak ki magad“ válaszolt Lassalle nyugodtan. A prágai méltóságos bíborvörös lett.

„Utcaseprőnek nevezed nővéred férjét!“

„Bocsáss meg. Azt kellett volna mondanom, hogy „gáz-szerelő.““

„S ki vagy te? rikácsolt Friedland, „te börtön madara!““

„Te bizonyval nem jutsz soha a dicsőséghez, hogy a jogért és igazságért börtönbe kerülj, kedves sógor.““

Bár alig volt magasabb, mint a köpcös parvenü, ki egyetlen nővérét vette el, csinos alakja mégis könnyed előkelőséggel jóval föléje emelkedni látszott most. Bizonyos arisztokrata fölény és intelligencia sugárzott szép arcán, mit annyi nő talált ellenállhatatlannak, hisz valóban a szépség három főtípusát egyesítette: — a zsidót, ó-görögöt és germánt.

A kelet az arcszínt és a tüzet kölcsönözte, az orr görög volt, a fejjakat meg a Goete-éhez hasonlított. Bánatos kék szemeiben a félelmet nem ismerő? harcos szelleme villogott. Mintha maga a terem is — Lassalle dolgozó szobája — a maga egyszerű takarosságával ki akarná domborítani a két férfi közötti különbséget és e parvenü visszatetsző voltát. Egy középmagasságú terem, széles asztallal, mely vastagon meg volt rakva iratokkal, mellette egy kényelmes szék, melynek karján Lassalle gondtalanul pihentette fehér, ideges kezét. A falakat tulajdonkép borjú- és szaffianbortól fénylő könyvszekrények alkották, jól megtömve sok szádadnak és sok fajnak az irodalmával. A drága fóliánsok a könyvbarátot, a régi papyrosok pedig a régiség-kedvelőt árulták el. A saját korabeli Németország enciklopédikus kultúráját kutató tudósnak a könyvtára volt az. Az egyetlen derűsebb vonás e teremben, egy fiatal, ritka szépségű s előkelőségű hölgy kicsiny arcképe. Ez egyszerű szoba a török tarembe nyílt, melynek bútorzata, a gazdag keleti szatinokkal betakart diván, a gyönyörű asztalok, nipsztalkák és székek, mind meg-
 rakva értékes nargiléhkkal, csibakokkal, nagy borostyánkőszipókás ópiumpipákkal, damasz-
 kuszi törökkel, fedőkkel s egyéb ritkaságokkal, miket a keletről hozott volt magával. E terem mögött tűnt fel a gyönyörű növényekkel tele kis télikert.

„Igazság és jog!“ ismételte Friedland boszusan. „Lárifári! Dicsőség utáni örült vágy: ez az igazság. S ami a jogot illeti, azt, neked szolgáltatták is már.“

„Porosz jogszolgálat!“ Lassalle kezeit drámaiisan ég felé emelte. Homloka beborult és hangja a nagy szónok vagy nagy színész hangjának rezgését vette fel. „Amikor arra a mindennap megisméltendő joggyilkolásra gondolok, mit az hosszú éven keresztül el kellett viselnem, akkor úgy tűnik nekem elő, mintha vérhullámok rengenének szemeim előtt s mintha egy vértenger meg akarna fulasztani. Gályarabok túl tisztességes embereknek látszanak még a mi bíráink mellett. Ami pedig úgynevezett liberális sajtónkat illeti, az nem egyéb mint a szabadság istennőjének öltözött rima.“

„S minek öltöztél te?“ vágott közbe Friedland. Ha igazán komolyan vennél mindent, úgy finom dolgaidat mind megosztanád a szennyes munkás néppel s belépnél közéjük, ahelyett hogy gyűléseikre finom lakcipőben mész.“

„Nem, kedves uram, az épen arra való hogy a szennyes munkásnak megmutassam, mit nélkülöz ő. Azért viszem eléje lakkcipőmet. Alázatosság, meglegedettség, lehetnek krisztusi erények, de gazdasági kérdésekben az ilyesmi halálos véték. Mi egy népre nézve a legnagyobb szerencsétlenség? Az, ha nincsenek szükségletei, ha mint lazza-

ronik csak a napon sütkeznek. De napjainknak, a politikai gazdálkodás korszakának az az erénye, ha minél nagyobb szükségleteinknek a száma és ha azokat tisztességesen kielégítjük. Mindig nagy gondot fordítottam ruházatomra, mert kötelességünk gyönyört szerezni embertársainknak. Ha én az én munkásembereimhez piszkos ingben mennék le, úgy ők tiltakoznának az ellen leginkább, hogy oly kevésre becsülöm őket. S ami azt illeti, hogy magam is munkásnak álljak be, nos én oly munkakört választottam magamnak, melyben legtöbb jót tehetek s jövedelmemet is azért húzom, hogy ép azt tegyem. Mindenesetre tisztességesen keresem s érdemlem azt ki.

„Tisztességesen megérdemelve!“ szólt gúnyosan Friedland. „Most hallom ezt először így.“ S jelentőségteljes pillantásokat vetett a szép arcképre.

„Egészen jól tudom, hogy nem vagy abban az előnyös helyzetben, hogy barátaimmal érintkezz,“ vágott vissza Lassalle, most veszve el nyugodtságát először.

„Tudom, hogy kedvesem, Hatzfeld grófnő tart ki. Hogy hosszú éveket, életem legjobb éveit lovagiasan arra szenteltem, hogy egy elnyomott grófnő ügyéért küzdjek önzetlenül azért lealázó rám nézve egy jelentéktelen járandóságot elfogadni óriási birtokain, miket brutális férjétől visszanyertem számára. Bizony pontos ügyvédi követeléseim

legalább kétszeresét tennék ki ennek. De mért is beszélek én még veled?“ A szobában fel s alá kezdett járni. „Maga e tény is, hogy ily gyönyörűséges otthont kész vagyok börtönnel fölcserélni, meggyőzhetne téged az én őszinteségemről. Nem, tisztelt sógor“ — s itt hirtelen színészi mozdulatot csinált s hangja dörgésbe csapott át — „értsd meg jól, élethivatásomat úgy akarom folytatni, amint választottam és soha. de soha nem fogom a szamarat hordani csak azért, hogy minden bolondnak eleget tegyek.“ Hangja lejjebb szállt. „Ismered a mesét.“

„A te hivatásod! A közvádlnak igaza volt, midőn azt mondta, hogy hivatásod a vagyontalan osztályt a vagyonos osztály elleni gyűlöletre s megvetésre izgatni,“

„Igaza volt. Élethivatásom, hogy a munkásnak kimutassam, mennyire kizsákmányolják őt a hozzád hasonló tőkepezesek.“

„S hogy saját nővéredet tönkretedd.“ — „Úgy. Úgy! Tehát attól félsz, hogy sikerem lesz. Jó!“ Kék szemei fénylettek. Némán állott meg, mint a győzedelmes akarat szobra.

„Az sikerül majd, hogy rokonaidat elidegeníted magadtól“ szólt Friedland duzzogva.

Sógora homeri nevetésbe tört ki. „Ho, ho“ kiáltott fel. „Most már látom. Attól félsz, hogy eljövök Prágába, hogy meglátogatlak s előkelő körödnék kikürtölöm: Én Lassalle Ferdinánd, kit mind a lapjaitok, akár kormánypártiak, akár haladók —

demagógnak kiáltanak ki, a furfangos tolvaj, a zsidó-áruló, a börtönmadár, én vagyok vendéglátótok sógora. Ezért siettél Berlinbe, hogy velem szakíts. Ho, ho, ho!”

Friedland sötét tekintetet vetett rá és kirohant a szobából. Lassalle úgy nevetett, hogy észre sem vette távozását. Gondolata ama nevetséges jelenettel volt elfoglalva, melynek fölidézése az ellenséget megfutamtotta. Midőn a gázszerződést megkapta Friedland s Berlinből Prágába költözött, a vendéglátásban való pazar bőkezűségével és zsidó származásának gondos eltitkolásával, utat tört magának előkelő s nagy állású családok közé, sőt még a magasabb kormányzók körébe is. Egy napon, midőn ép nagy ebédet készült adni Prága-elitejének, Lassalle öreg atya látogatóba jött lányához és vejéhez. Mindegyik külön megkérte az öreget, hogy a világért se árulja el zsidó voltukat. Az öreg úr boszankodott, de nem ellenkezett. Midőn a vendégek mind együtt voltak már, az öreg Lassalle szólásra emelkedett s nagy csendben azt kérdezte az egybegyűlektől, vajjon tudják-e, hogy egy zsidó asztalánál ülnek. „Kötelességemnek tartom önöket felvilágosítani” szolt, „hogy én zsidó vagyok, leányom zsidónő s vőm zsidó. Nem akarom csalás által megvásárolni a tiszteletet, hogy önökkel ebédelhetek.” A jónevelt vendégek megéltjenezték az öreget, de a ven-

déglátó iszonyú zavarban volt és sohsem bocsátotta ezt meg neki.

III.

Lassalle azonban csakhamar abbahagyta a nevetést. Elhallgattatta őt egy másik emlék. Az öreg úr halott volt, — a szép, vidám öreg úr. Sohsem néznek már ezután kék szemei büszke gyöngédséggel kiváló, kedvenc gyermekére. Még csak néhány hónappal ezelőtt oly életerős öregnek látszott. Mennjd gyöngédséggel örködött szegény, beteges feleségén. Maga vezette őt. Apróra vagdalta az ételt számára és szemeit a szeretet boldog fényével töltötte meg, mely enyhítette gyöngeségét és fájalmát. S most a szegény, süket, ráncos anyókanak egyedül kell csoszognia, az élet útján.

Visszaemlékezett, hogy egyszer megkérdezte: „Atyám mi dolgod van ma?“ s az öreg vidáman azt felelte: „semmi más mint téged szeretni“ s kezét gyöngéden rátette fia vállára.

Igen, atyja őt nagyon szerette. Mennyi türelmet tanúsított vele szemben gyermekkora óta. Türelmet a durcás, arrogáns gyerekkel, ki önfejűen hamisította szülei nevét iskolai bizonyítványa alá s öngyilkosságra gondolt, midőn atyja egyszer azért verte meg, mert divatosabb ruhát követelt; türelmet az indulatosan kifakadó ifjúval, ki nagyratörő lelkével az őt megdorgáló tanári karban csúnya hollókat és

keselyüket látott, kik rávetették magukat egy lebukott sasra, melynek csak föl kell emelnie reszkető szárnyait, hogy a nap felé repülhessen; türelmet, midőn fia nem akart kereskedelmi pályára lépni, hogy a jólmenő selyemüzletet tovább vezesse. De még jogot vagy orvostudományt sem akart tanulni.

„De hát mit szeretnél tanulni mégis gyermekem? Tizenhat éves korban csak választanod kell már valami pályát!“

„A világ legtágabb tudományát“ azt mi legszorosabban függ össze az emberiség legszentebb érdekeivel — históriát!

„És miből élsz majd? Hisz mint zsidó Poroszországban semmiféle állásra vagy tanárságra nem számíthatsz?“

„Oh én majd valahogy csak megélek.“
„De mért nem választasz orvostudományt vagy jogot?“

„Doktorok, jogászok, sőt tudósok is tudományukból üzletet csinálnak. Én pedig azt akarom, hogy bennem semmi ilyen ne legyen a zsidóból. Én csupán a tudomány és alkotás kedvéért akarok tanulni.“

„Gondold tán hogy holtő vagy?“

„Nem. A közügynek akarom szentelni magam. Közeledik az az idő, midőn az emberiség legszentebb céljáért kell majd sikra szállni. A múlt század végéig a világot a legbutább babona bilincseiben tartották fogva. Aztán, mint az értelem hatalmas szózata, előállt egy anyagi erő, mi a régi rendet vé-

res foszlányokba fújta el. E lázadás azóta csak szellemi téren tartott tovább. Minden nemzetben támadtak férfiak, kik küzdöttek szóval s buktak vagy győztek. Börne azt mondja, hogy egy európai uralkodó sem elég vak azt hinni, hogy unokájának is lesz még biztos trónja. Bárcsak ön is hihetném ezt. Részemről, atyám, úgy érzem, hogy az erő korszakának újra be kell követaezni, mert a trónok eme népe nem akarja, hogy máskép legyen. De egyelőre nem az a dolgunk, hogy a népeket fölláztassuk, hanem, hogy felvilágosítsuk s talpra állítsuk.“

„Amit mondasz az egészben igaz lehet, de mért légy te a mártír — te, a mi reményünk, a mi támaszunk? Kímélj bennünket. Egy emberi lény nem változtathat semmit a világ rendjén. Hadd harcoljanak azok, kik nem teszik ki szülőik szívét a megszakadásnak.

„Igen, de ha mindenki így beszélne —! Mért áldozzam föl magam mint mártír? Mivel Isten keblemben oltott egy hangot, mi harcra szólít s megadta nekem az erőt, mi harcosokat alkot. Mivel tudok küzdeni s szenvedni egy nagyszerű ügyért. Mivel nem akarok Isten bizalmával visszaélni, ki az erőt nekem egy határozott célból adta. Egyszóval, mivel nem tehetek másképp.“

Igen, visszapillantva, úgy látta, hogy nem cselekedhetett volt másképp, ámbár ama régi isteni hang helyett most a Hégel-féle

eszme-fogalom szerepelt, mi általa akarja magát megvalósíttatni és Shakespearenek „*a nagy világ prófétai szelleme, mi jövendő dolgokról álmodik.*“ Isten akarata a korszellem akarata volt és örök igazság az, mit a legnagyobb szellemek az ész és történelem segítségével olyannak bizonyítottak be. A világnak már elég volt a pusztán dithyrabmust zengő prófétákból; a modern prófétának feladata, hogy tüzével a logika és tudomány ágyúgolyóit hevítse; gondolkodónak kell lennie próféták között és prófétának gondolkodók között. A kiket ő érzelm által meg nem ihlethet, azokat ész által kell vezetnie. Ez erősen kovácsolt propozíciós láncolatban egyetlen gyöngye láncszemnek sem szabad lenni. És ki kételkedhetik abban, hogy az, min a korszellem erősen munkálkodik a németek között — a mindenség örökkévaló tervében az emberi evolúció eme új lépésére kiválasztott nép között: — a jog igazi birodalmának a megalapítása, a szabadság és egyenlőség birodalma; egy állani, mely az igazságért fog főállani a földön s anyagi és szellemi áldása lesz mindenkinek? De atyja nem ok nélkül panaszkodott. Mért lett legyen ő kiválasztva ama férfiúnak — a martyrnak, akin keresztül az eszme önmegvalósulását kereste? Félelmetes végzet volt egy Mózesnek, egy Prometheusnak születni. Igaz, hogy barátai és Hatzfeld grófnő irigyléseméltónak tartották őt, a szellemmel és szép-

séggel egyaránt megáldott csuda ifjút. Ezt ő barátainak arcán és a grófnő szerető szemeiben olvashatta. De a saját szívének mégis fagyasztó volt e magányos nagyság. S haj! az ifjúság tűnőben volt — szinte már el is távozott. —

IV.

De elűzvéen magától e szomorú hangulatot, annak tudatára ébredt, hogy Friedland megszökött. Jobb is így. Ez ostoba bolondhoz úgy is elég gyakran lesz még szerencséje. Ma pedig épenséggel nem fogja hiányát érezni Prága társadalma oszlopának, ízléstelen pompájával s csillogó óraláncával. Hiszen Ptickler-Muskau herceg, Kroff báró, de Pfuel tábornok és von Btilow zongoraművész jönnek el hozzá lunchre. Sőt talán Wagner is ott lesz, ha idejekorán elkészülhet a „Lohengrin“ próbájával. Mily silányság is eltitkolni zsidó voltunkat! Nem súlyos teher-e ily fajhoz tartozni, hol egy nagy, de régletünt múlt elsatnyult gyermekei képtelenek levetni a szolgavonásokat, miket a rab-ság századai nyomtak rájuk! Mennyire vágyódott már, mint gyermek a zsidóságról úgy lerázni a nemzetek jármát, ahogy ő egyénileg ledobta Mózes törvényének az igáját! Szívesen ment volna vérpadra is, hacsak tisztelt népet alkothatott volna a testvéreiből. Mennyire izgatta a 15 éves fiút Damaszkus zsidóságának üldözése! Nép, mely ilyet eltúr, meg-

vetésre méltó. Vagy szenvedjenek, vagy álljanak boszut. Még a keresztények is csudálkoztak lanyha vérük fölött, hogy nem becsülik többre a csatamező gyors halálát, a hosszú kínzásoknál. Sokkal nagyobb elnyomás ellen lázadt fel talán Shweitz? Gyáva nép! Nem is érdemelt jobb sorsot! S visszaemlékezett, hogy mikor a nevetséges vád, mintha a zsidók keresztény vért használnának. Rhodos és Lemnos szigeteken újra fölütötte tejét, ő azt írta volt a naplójába, hogy az általános vád bizonyítéka annak, hogy közeledik az idő, mikor majd a zsidók tényleg keresztény vérrel segítenek magukon. *Aide-toi, le ciel t'aidera.* És gyermekes képzeletében egy felfegyverezett nemzet élén látta mindig magát, kit rabságából kiszabadít s uralkodik rajta, mint szabad népen. De a gyermekkorral együtt ez álmok is elmúltak.

Nagyobb s fontosabb ügyre talált, az elnyomott német nép ügyére, kit tőkepénzesek s a bér vas törvénye agyonsanyaritottak. S minden mit zsidósága neki nyújtott, egy előítélettel több volt ő ellene: a zsidó-demagog olcsó gunykiáltása, hogy az emberiségért való nagyobb küzdelmet megakassza. S nem volt-e sajtáságos? — barátai és buzdítói mind zsidók voltak; Heine és Börne ifjúságában s most férilkorában, Kari Marx. Talán a nagy Grhettó-tragedia iránti érzékük volt az, mi méltatlankodásukat minden gonoszság ellen kihívta?

Tényleg, az emberi igazságtalanság közeledett a végső határhoz. A menyei birodalom jelek és csodák által kezdett jelentkezni a földön. A jövő vallása: a nép egyháza, derengeni kezdett. „Ó atyám, atyám!“ kiáltott fel, „ha te élhetnél, hogy győzelmemet lásd!“ . . .

V.

Kopogtattak az ajtón.

A szolgálja bejött. De ahelyett, hogy — mint Lassalle tekintete várta — Hatzfeld grófnőt jelentette volna be, átnyújtott egy levelet.

Lassalle arca mindjárt megváltozott s gondolataiból a grófnő egészen eltűnt, mihelyst Solutzew Zsófia kecses írását megpillantotta. Milyen emlékeket idézett ez vissza élete első igazi szenvedélyéből! Midőn a gyanútlan ár magával ragadta őt, ő elbűvölve s mégis meglepődve, hogy immár nem az a könnyen hódító, ki szerelmi morzsákat dob oda a szegény, ingadozó nőnek, megkérte az orosz leányt, osztná meg vele küzdelmeit és győzelmeit. Az, hogy elakarta venni feleségül, ép oly csudálatos volt előtte, mint a leány visszautasítása. Minő megbeszélések voltak ép itt ebben a szobában, mikor a leány átutazott Berlinen beteges atyjával! Mennyit szenvedett a miatt, hogy a leány egyre halogatta a döntést, melyet ő előre látott, de mikor bekövetkezett, tettereje legkevésbé sem bénult meg. Valóban nem bénult

meg; be kellett látnia, hogy a megrázkódta-
 tás lényegében ösztökélés volt számára. Bá-
 natának reakciója: ama finom gyönyör, mit
 érzünk, ha véletlenül megszabadultunk egy
 veszedelmes kísértéstől és újra visszanyertük
 szabadságunkat, hogy nagy eszményeinkért
 dolgozhassunk, vitte őt legelőször a nyílt
 politikai mozgalomba. Ez az epizód elmélke-
 dővé tette őt, akárcsak egy nagy betegség
 vagy veszteség. Megmutatta neki, hogy az
 élet múlik, hogy bekövetkezett a délután;
 hogy nemsokára negyven éves lesz; hogy
 a „csuda gyermek“, ahogy őt Humboldt
 elnevezte, érett férfiúvá nőtt s hogy nagy
 tehetsége eddig csupán egy sorozat vádirat-
 ban és a „sötét Heraclitus“ filozófiáját tárgyaló
 egy ezoterikus kötetben érvényesülhetett. És
 most, midőn e levél a három év előtti nyu-
 godtabb világból nagy elmélkedése közepett
 jött hozzá — ámbár ő maga követelte — úgy
 tűnt fel neki, mintha egy álmvilágból jönne.
 A nem várt melegség a régi paraszat némi-
 leg új lángra gyújtotta. Brüssel! Tehát újra
 Nyugateurópában van. Igen, Heine levele, mit
 ő tőle visszakért, még megvan, csakhogy
 atyjánál. Írt is neki Oroszországba, hogy
 küldje el rögtön. Azért hallgatott oly soká,
 mert boszantotta a föltétel, melyhez Lassalle
 az egyszerű barátság elfogadását kötötte, mit
 ő ajánlott fel neki. Hogy miként többi ba-
 rátai, ő is kétszer írjon Lassalle egy leve-
 lére. „Belátásnélküli kis teremtés“ gondolta

magában, félig boszankodva, félig mosolyogva. De jólehet a leány iránt most már csak annyi érdeklődést tanúsított aroeny nyit a férfi sohsem vészit el teljesen ama nővel szemben, ki őt egyszer visszautasította, ahhoz mégis elég volt, hogy érezze, mily butául üres az élet szerelem nélkül. Tündöklő hírneve mint tudós, szónok s hatalmas népvezér; lebilincselő egyénisége, melyben egyesült a szépség, a szellem, az elegancia s a hódítás dicsfénye, mi őt minden társaság oroszlánává tette; a kiválóságoknak rendezett kicsiny lakomái, mikről egész Berlin beszélt — nem-e üres móka mindaz! S gondolatai most nem Zsófiához szálltak, hanem az új tüneményhez, mely életén átosont. Maga elé idézte a ragyogó Dönniges Helén el-eltűnő képét, kivel egy év előtt találkozott Hirsemenzeléknél. Újra átélte ama csudálatos éjszakát, az első pillanat kölcsönös szerelmének szinte Southern-i epizódját.¹⁾

Látta önmagát, amint csodálatos társalgásával magával ragadja az egész szalont. Egy ezüstös hang hirtelen csak megszólal: „Nem, én nem osztom a nézetét.“ Ő meglepetve hátra néz. Oh a pikáns, aranyhajú szépség, az imádatosan fehér és finom, vakító-ién vü vállak, a *lorgnette* kokét játéka, a szellem, a merészség, az ördögösség. „Így hát egy „nem“, egy ellenmondás az első szó, mit öntől hallok. Így ön az. Igen, igen, épen

¹⁾ Southern Thomas angol drámairó (1660-1746).

így képzeltem el önt.“ A leány föláll, hogy a háziasszonyt megkérje, mutassa be őt, de Lassalle gyöngéden ráteszi kezét a karjára. „Miért?“ Hisz mi ismerjük egymást. Ön tudja, hogy én ki vagyok; ön pedig Brunhilda, a „bolygó zsidó“ Adrienne Cardovilleje, az arany gesztenye haj, miről Korff kapitány beszélt nekem, egyszerűen— ön Helene!“ Az egész szalon nézi őket. De mi más is volna a többi mind mint hallgatósága e tündöklő párnak, mely a szerelem isteni jogán foglalja le a színpad központját, mely szerelemnek túlszük egy szalon konvenciája s csakúgy kiált Wagner barát zenekari kísérete után! Ezután senki mással nem beszél. A vacsoránál ő mellette ül s a leány borszakértelme gyermekes extázisba hozza őt. S midőn hajnali négy órakor a köpenyt vállaira veti s a három emelet lépcsőin leviszi egészen kocsijáig, még az unokafivér is, e szigorú kísérel elfogadni látszik ezt, mint természetesezes módot, mellyel a hős birtokába veszi az ő égszülte menyasszonyát.

Az, hogy magái a régi emlékek oly hirtelen átengedte, alvó szenvedélyére annyira ébresztőleg hatott, hogy mindjárt odament egy fiókhöz é s kotorászni kezdett a leány arcképe után. Mivel a báró, a leány atyja, ama nagyon tekintélyes bajor diplomata hallani sem akart a zsidó demagógról, Lassalle megkérte a leányt, küldené el neki arcképét, mert egy freskókkal díszített házat

szándékozik építeni s a művésznek benne kell keresni Brunhildájához az ihletet. Elete további folyamán terv és arckép el lettek han³Tagolva egyaránt. Nem vett magának sok fáradságot, hogy a leányt magához fűzze — bizonyos tekintetben magáénak taitotta, mert hisz nem a leány volt az akadály. Dehát bölcsen cselekedett-e, hogy az ügyet magára hagyta? Nagy politikai események igaz érni kezdtek, de óh, mily lassan. S itt mindig ólálkodott a fenyegető veszély a „*mór herceg*“ — a fiatal oláh diák Jankó von Racowitza személyében. A „sárkány ki őrzi kincsemet“, így nevezte őt egyszer Lassale. De ámbár ő a jegyese a leálynak, annyira rabszolgája szélszéyeinek, hogy kész magát feláldozni, ha más valakit jobban szeret. Gyöngéd, engedékeny egy teremtés, kit Lassalle alig tudott megérteni, főképp ha hercegi származását tekintbe vette.

Midőn végre rátalált az arcképre, hirtelen eszébe jutott, hogy a leány születésnapja küszöbön van. Egy-két nap múlva nagykorú, akkor aztán nem tehetetlen bábja tovább atyja akaratának.

VI.

Mikor később Hatzfeld grófnőt jelentették be, már egészen el is felejtette, hogy várta. Az arcképet iratai közé csúsztatta és sietett elébe, hogy üdvözlje.

A grófnő arca azonos a falon függő szép

kép arcával. Most ugyan kétszer oly idős, de a szükségtelen pirosító alatt a szépség vonásai még tisztán kivehetők, úgy hogy életét deresedő haja mellett is gyakran a tavasz korszakában képzelheti el az ember. Különösen mikor szemei napfényt löveltek. De késő öregségére is megmaradt a született hercegnő méltósága, a férfias értelmű és sokat tapasztalt nő bája.

— „Valami nyugtalanítja önt,“ szólt a nő. Lassalle megnyugtatólag mosolyog:

— „Sógorom érkezett meg Prágából. Ő tartott nekem prédikációt.“

— „Ez legkevésbé zavarná önt, Ferdinánd.“ Lassalle hallgatott.

„Bizonyára újra hallott valamit arról a Solutzew Zsófiáról!“

— „Jósnő! Három év után. Ön csudálatos, mint mindig, grófnő.“

A bók nem derítette föl arcát. Feldúlt vonásai most szinte elárulták igazi korukat.

— „Ez idő nem alkalmas arra, hogy nőekkel törődjék, — midőn élete esélyei előtt áll s feje fölött lebegnek a bebörtönzés hónapjai.“

— „Oh én biztosra veszem, hogy felebbezésem után legfőlebb ha pénzbüntetéssel sújtanak. Ön jól tudja grófnő, hogy életben egyetlen egyszer zártak be a madarászok a kalitkába, ámbár szüntelenül vetették ki a tört ellenem. S akkor is ki bocsáttak mindig, valahányszor tárgyalnom kellett

valamelyik ügyében. Szinte törvénybeütköző volt“ s nevetett midőn eszébe jutott a sok csuda, amit ékesszólása, majd hízelgéssel, majd fenyegetéssel vitt véghez.

— „Ön igazán csudálatos,“ szolt a grófnő.

— „Csudálkozom is magamon.“

— „Mutassa meg nekem az új „nyilj meg Sesame“-ját. Kész már?“

— „Nem, nem Zsófi“ szolt tréfálkozva. Hisz tudom, hogy névrokonának a levelét szeretné látni.“

— „Egyáltalában nem az a célom.“ —

— „Oh grófnő!“ S eléje tartotta a levelet.

„Úgy, szolt a grófnő,“ gyors pillantást vetve a levélre. „Tehát ön irt neki először.“

„Csak azért, mivel ez új Heine kiadás-hoz szükség volt a levélre s nekem nincs meg a másolata.“

„De nekem van másolatom.“

„Önök? Hol?“

„Szívemben, *mon cher enfant*. Miért ne emlékezném a nagy költő szavaira? „*Legkedvesebb fegyvertársam. — Soha másban rajtad kívül nem találtam annyi szenvedélyt, mely a cselekvésben való annyi tisztánlátással egyesült. Neked valóban meg van az autokrácia isteni joga. Én magam csak jelentéktelen légynek érzem. . .*“ Szünetelt és mosolyogva szolt kózzá. „*Íme látja.*“

„Tökéletes,“ kiáltott Lassalle, ki gyö-

nyörrel figyelt szavaira. „de nem erről a levélről van szó. Az ajánló levél, mit *Varnhagen von Ense*-hez adott volt nekem húsz éves koromban — ismeretségünk első évében.“

„Hogyne emlékezném rá? Nem volt az az első, mit nekem mutatott?“

Sóhaj tört ki belőle. Akkor midőn Lassallet megszerette, ép kétszer idősebb volt nála. Most az aritmetika ellenére, háromszor idősebbnek érezte magát.

„Majd tollba mondom önnek“, folytatta, „aztán elküldheti a kiadónak s a dolog el van intézve.“

„Csudás grófnő, ki nekem egy anyánál is több“ szolt Lassalle elérzékenyülve, „hát mindezt kedves, böles fejében hordozta!“

„Barátom, Lassalle ur, ki önnek e levelet hozza, egy fiatal ember, kitűnő szellemi tulajdonságokkal! A legalaposabb ismeretekkel, a legszélesebb tudással, a legnagyobb éleseszsűséggel, az előadás leggazdagabb képességével összeköti. —“

„Nem mondja-e azt is, „melylyel valaha találkoztam?“

„Igen, igen; emlékezetem mégis csak cserbehagy. Toldja be az „óleseszsűség“ után.

„Összeköti az akarat oly erélyességét és a cselekvés oly ügyességét, mely engem bámulatba ejt.“

„Íme látja“ szakította félbe Lassalle, föltekintve; „Heine rögtön észrevette a különbséget köztem és Marx Károly között.

Marx, ha pontosan jellemezzük, egy bűvarkodó tudós s jelenlegi címe is a British Múzeum. Pusztán tudásban én nem törekszem az elsőbbség után. Melyik nyelv, melyik művészet vagy tudomány lehetne ismeretlen előtte? De ő már majdnem kizárólag csak az értelemre számít. Gondolatait a legjobb matematikai pontossággal dolgozza ki. A szocializmus Spinozája ő. De képzelje el Spinozát mint nópvezért! És még Spinozában is több tűz volt. A télen felkerestem őt Londonban s fölkerstem, álljunk együtt a mozgalom élére, akkor kifogásolta a frazológiámat és hideg vérrel boncolgatta harciradiómat. Én a szocializmust mint egy vallást prédikálom; „*a nép Egyházát*“ — ő pedig azt sem akarja kiáltani „*Igazságot és Jogot!*“ Marx csak azt akarja kimutatni tudományosan, hogy ha a tömegek annak tudatára jutnak majd, hogy őket a jogtól megfosztják, ez rábírná őket, hogy megmutassák erejüket. És beszédei! Értekezések, de nem harsonák! Egyszer egyik vádbeszédje után egy esküdt kezét szorított vele s megköszönte neki tanulságos előadását. Ha! ha! ha! Vegye csak elő művemet: „*A szerzett jogok rendszeréről.*“ Lassalle most belekezdett kedvenc monológjai egyikébe és a grófnő legkevésbé sem akarta őt félbeszakítani. „Talál itt oly tudományt és logikát, mely a legszárazabb tudósokat is rábírná, hogy a jogtudomány mesterműveként köszöntsék azt.

De erősen az életben gyökerezik s a bizonyítékokat saját gyakorlatomból merítettem, ama harcokban, miket kedves grófnőm érdekében vívtam. Heine szokta mondani: *savoir* és *pouvoir* ritkán vannak együtt. Luther a cselekvés embere volt, de gondolatai nem a legmélyebbek. Lessing a gondolat embere volt, de meghalt, összetörve a sors kerekei között. Kettejük egyesítését próbáltam meg. Hutten Ulrichomban — a humanistában, ki felülmúlta Luthert és az igazi reformáció hajnalcsillaga volt. Hisz emlékszik az őffrankfurti diákjára, aki midőn tévesen egy zsidó előtt vette le a sapkáját, a fölött töprengett, halálos vagy megbocsátható bűnt követett-e el. De jólehet saját énemet öntöttem Huttenbe, úgy megveretni mint ő nem akarnék mégsem.“ Itt hirtelen felugrott Lassalle, tollát úgy vágta oda, hogy az asztalba fűrődött s indulatosan szólt: „Mert csak rám gondolhatott Heine, mikor azt írta: „Igen, támad majd egy harmadik férfiú“ — és itt Lassalle hangsúlyozása drámaiisan csengő lett — „az majd befejezi azt, amit Luther megkezdett, mit Lessing folytatott; egy férfi, kit annyira nélkülöz a haza: a harmadik fölszabadító.“

„A harmadik fölszabadító“ ismételte szenvedélyesen a grófnő.

„Tudja,“ folytatta Lassalle, „gyakran elgondoltam, hogy én adtam Heinének a gondolatok ama láncolatát, melyet a német filozófiáról szóló vázlatában kifejtett, hogy

a mi forradalmunk eredménye lesz filozófiánk, hogy a földrengésben Kant és Hegel finom halk hangja lesz hallható. Ezt állítottam én is a minap Fichtéről tartott beszédemben. A tiszta gondolat építi majd ki a német birodalmat. A valóságnak — töredékeivel, minők Porosz-, Szászország stb. — a német *Köztársaság* eszméje szerint kell alakulni. „Miért mosolyog ön?“ szakította fölbe előadását, s itt fájón emlékezett vissza, hogy hallgatósága egyszer mint vonult át lassanként üdülést keresni a büffébe.

„Eszembe jutott, mit mond Heine, hogy mi németek a módszer nemzete vagyunk. Első sorban gondolkozunk és csak azután csinálunk forradalmat. így azok a fejek, miket a gondolkodásnál használtak, később már leüthetnek.“

De ha előbb ütnék le a fejeket, mint azt a franciák teszik, nem válhatnának nagy hasznára a filozófiának.“

Lassalle nevetett. „Én szeretem Heinét. Lelki testvéremnek tartottam őt. Gyermekkorom óta szerettem s csak azt sajnálom, hogy nem volt republikánus, mint Börne. Vajha élne még, hogy jóslatának győzelmét láthatná: mint támad fel majd köztünk, Teutonok között a régi vad Berserker-düh,* ha a kereszt talizmánja végre megtörik, — mert hisz meg kell törnie — és a régi istenek újra jogaikba lépnek. Fogat fogért, sze-

*) Régi skandináv vadharcos.

met szemért. A képmutató zsarnokok port lógnak harapni, a hamis bírák fölött Ítéletet fognak mondani.“

„Látja így szeretem önt beszélni hallani.“

Lassalle a kezével az asztalra csapott. A reá vonatkozó dicséreték tűzbe hozták őt, ámbar csudálatos emlékezőtehetsége, mely képes volt teljes operaszövegeket megőrizni, most kissé kétségben volt Heine pontos kifejezéseit illetőleg.

„Igen, a tudomány és a nép szent szövete — az ellentétes sarkok! Acélkarjaik között ők fogják majd szétmorzsolni mindazt, mi útjában áll a magasabb civilizációnak. Az állam — minden civilizációnak ősrégi Vesztatüze — milyen jó frázis! Ezt föl kell jegyezni a Kammergericht előtt tartandó beszédem számára.“

„Egyidejűleg végezzen kérem a Heine-üggyel is és hagyja azt a szerénytelen leányt. Mit! Hogy minden levelére válaszoljon! Iga zán örülhet, hogy megszűnt önnel levelezni. De legalább láthatja, miféle teremtések ezek. Soha részvétet nem tanúsítanak életének fáradalmi és szenvedési iránt. Csupa önzés és hiúság mind! Mit törődnek ők az ön világot felölelő terveivel? Igen, szívesen ül nének lábánál, de csak saját élvezetükre vagy értelembeli fejlődésükre gondolnak. A legveszedelmesebbek pedig ezek a muszka lányok Százat ismerem olyat, minő az ön Zsófiája. Tipikus hajtásai ők újításra hajló korunknak

Még férjeket is csak névleg vesznek maguknak, hogy s szülői háztól függetlenítsék magukat. Csudálkozom, hogy Zsófi nem fonta be önt hálójába. De most, hogy idősebb lett és legyőzte érzékenységét, már látja, hogy mit szalasztott el. Nem fogja e azonban önt most újra berántani?

„Nem, erről biztosítom önt“ válaszolt Lassalle. E szavak hallatára a grófné arca szinte megifjodott.

„Ön annyira nem ösmeri a nőt, *mon cher enfant*,“ szolt aztán barna göndői haját simogatva: „ön igazán ítélet és ész nélküli gyermek a nőkkel szemben.“

„És ön annyira nem ismeri a férfit“ gondolta magába Lassalle, mert a muszka leánnyal való szakítása élénken földidézte benne elbájoló Brunhildájának látomását. Gondolta talán a grófnő, hogy egy férfi örökké csak emlékeken rágódik? Igazán, ő mintegy kegy teljes anyai viszonyba került hozzá, de egy valódi anya erősebben érezte volna, hogy e viszony Lassalt nem elégítheti ki úgy mint őt.

A grófnő szinte megsejtette, hogy mi megy végbe Lassalle lelkében. »Ha magához méltó nőt kaphatna“ kiáltott, „kinek agya fölrerne az ön agyával, lelke érezné az ön lelkét, szíve visszhangozná az ön szivedobbanását: egy élettárust, ki mindenre kész börtönt vagy trónt megosztani Önnel, de hol van egy ilyen mintakép?“

„Igaza van „kiáltott Lassalle, engedékenyen. Utóvégre Heléne is csak gyermek volt, kinek gyermek-akarata mindjárt a legelső akadálnál megtört. „Soha nővel nem találkoztam még, kit élei társamnak érezhettem volna. Ha valamelyiknek lelkét olykor lángralobbantottam, csak pillanatig tartott. Nem, mindig tudtam, hogy egyedül kell élnem s meghalnom. Beszéltem Önnek a szép Zander Rozália iránti korai szerelmemről, régi barátom nővéréről, ki irántam való szerelmében még mindig nem ment férjhez. De tudtam, ha feleségül veszem őt, úgy gyöngédségem által magamat nyomorítani meg. Egyedül mindent elviselhetek, de hogy vonhatok bele egy nálam gyöngébbet, végzetem tragikus körébe. Nem, Curtiusnak egyedül kell beugrani örvényébe.“¹

Szavai megnyugtatták a grófnőt, bár magukban hordták a fulánkot.

„De az ön boldogsága mindennél előbbre való“ monda, őszinte meggyőződéssel.

„Csak meg kell győznie engem, hogy önmngához méltót talált s egy pillanat alatt az öné lesz. Még szerelmes levelek irását sem engedem majd meg — hiszen Ön oly óriási. Titáni indulatai száz lapon is túlradnak. Ön a legkevésbé takarékos férfiú, kivel valaha találkoztam.“

¹ Marcus C. nemes római ifjú, ki hazájáért földozta maga. a Cr. 362. A fórum közepén egy óriási úr volt, mely a jósda szerint csak Róma legdrágább java által záródik le.

Lassalle mosolygott.

„Egy vulkán nem egy *hangyaboly*. De tudom, Önnek igaza van. A *küzdő* Lassalle számára nincs a világon feleség. Ha legalább arról lehetnék biztos, hogy a győzelem még életemben következik be..“

„Emlékezzék csak arra, mit mond az Ön Heraclitusa: „A *legjobbak a hírnév után törekszenek*.“

„*Igaz. Hírnév:* az ember létezése a nemlétben. Az ember igazi halhatatlansága az“ idézte önmagát. „De —“

A grófnő sietett tovább folytatni az ő idézetét. „Ezért mindig erősen izgatta a legnagyobb lelkeket és fölemelte őket a kicsinyes és szűk célokon.“

„A célok nagyok — de az eszközök, mily kicsinyek! A *munkás-egyesületnek* az elnöksége, mi még csak nem is Berlinben alakul meg.“

„De mégis egy általános német munkás-egyesület. Ki tudja, mivé fejlődhetik. Berlin meghódítása csak napok kérdése lesz.“

„Inkább szeretném azt karddal bevenni. Bismarcknak igaza van. A német kérdés csak vérrel és vassal oldható meg.“

„Érdemes-e erre az álláspontra újból visszatérni? Nem állapodtunk-e meg a múlt évben Caprerában, midőn Garibaldi nem akart kedvünkért Ausztriába betörni, hogy csakis békés módszerekben bízhatunk. Mostanáig, még alig vannak Önnek igazi követői. A ha-

ladók soha forradalmat nem fognak csinálni, hangos ünnepségeik és nagyképüsködésük mellett sem. Az ő nemzeti ligájuk csupán tettetett fenyegetés.

„Igen Bismark túl jól ismeri a mi gyenge térdű, fehér libériás bourgeoisunkat, sem-hogy tartania kéne tőlük. A Liga beszél, Bismark pedig hallgat. Oh, ha nekem volna úgy többségem a Kamarában, mint nekik, én őt hagynám beszélni.“

„De még ha kiabálásuk komoly is volna, sohsem engednék át Önnek a vezérszerepet forradalmukban. Hát nem vetették-e el már Önnek ilyenféle ajánlatait? Azért a lipciei munkások küldöttsége, kiket ők tulajdonképpen elutasítottak azzal, hogy tiszteletbeli tagságot ajánlottak föl nekik, szinte gondviselésszerűen érkezett Önhöz. Egy új, igazán haladó pártnak a koncepciója forr azok lelkében, a londoni szocializmussal való érintkezésük hatása alatt. — Ön írta, hogy Londonban voltak?

„Igen, átmentek a kiállítást megtekinteni. De úgy veszem ki, hogy ezek a régi kommunista és forradalmi hagyományokat is képviselik, miket a mi ál-szabadelvűségünk sohasem altatott el egészen. íme, így ismétli önmagát a történelem. Mikor a középosztályok fölláznak a felnő osztályok ellen, a dolognak mindig az a színezete van, mintha ezek az egész többségért harcolnának. De közeledik a nap, főképp ha a középosztályok

jutnak hatalomra, mikor majd az alsóbb osztályok arról győződnek meg, hogy azoknak velük semmiféle érdekközösségük nem volt.“

„Helyes, ép ez teremti meg az Ön kilátásait!“ kiáltott föl a grófnő. „Egy új párt van itt, mely arra vár, hogy a káoszból előhívják s mely Ön felé kiált. Önnek ép egy még meg nem alakított pártra van szüksége hogy saját, egyénisége bélyegét reá nyomja. Emlékezzék csak saját jelszavára: *Si superiores nequeo movere Acheronta movebo.*“

Lassalle kételkedve rázta fejét. Ő ugyan kezdettől fogva arra határozta el magát, hogy a küldöttség merész eszméit megvalósítja, de szerette haliam saját érveit a grófnő ajkairól.

„Egy még mégsem levő párt főnöksége“ szólt boszusan. „Ez épen nem lászik nagyrn rövid útnak a német *köztársaság* felé.“

„Hát ön is kételkedik? Gondolja csak meg, mi volt ön, midőn ügyemet vállalta: — egy egészen ismeretlen ifjú. Emlékezzék csak, hogy tudott ügyemért harcolni a törvényszékeken, — útközben szedve magába a jogtudományt, — akár egy Deraosthenes vagy egy Ciceró, úgy hogy az egész világ csudálta s félistennek tartotta. S tette ezt azért, mert látta, mint tiporják a jogomat. Ön volt az a Quixot, ki minden jogtalanság ellen kikelt. Ön az *általánost* látta az *egyéniben*. Az én esetem csak váza volt az Ön valódi hivatásának. Most az *általános* kiált Önhöz.

Lássa á nekem kivívóit győzelmében, eme szenvedő emberiségnek kivívott győzelmét, kivel együtt érezni Ön tanított meg-engem.“

„Nemes grófnóm!“

„Mit is mond az Ön Sickingeni Ference a történelemről?“

„S alakja mindvégig csak az Erő marad.“

„A modern világ ereje a munkás. S miként Ön tanított engem, hogy az igazi forradalmak csak azok, melyek formálisan fejezik ki azt, ami már tény, most is csak a munkások erejének formális kifejezésére van még szükség. Eme Erőnek Ön fog most kölcsönözni formát.“

„Mily ügyes tanítvány!“ Lassalle megállt s megcsókolta a grófnő ajkait. Azután izgatottan le- s feljárva fölkiáltott: „Igen, egybe akarom olvasztani Németország munkásait. — Hogy céljaikat elérhessék akaratukat egyesíteniök kell. — Ne legyenek itt ama maró, kicsinyes, egy mást megsemmisítő bourgeois egyéniségek. — Egy óriási kalapácscsá forrjanak egybe s én leszek a Thor, ki lesújt vele.“ Erei megdagadtak s tényleg úgy nézett ki, mint egy teuton isten. „Ezért diktátori hatalommal kell rendelkeznem,“ folytatá. „Nem azért fogadom el majd az elnökséget, hogy az esetleges pártok pusztá bábja legyek.“

„Így beszél Lassalle Ferdinánd! Most már, mon eher enfant, megérdemli, hogy titkomat meghallja.“

A grófnő ragyogóan mosolygott.

Lassalle szíve kissé hevesebben dobogott, midőn közelebb hajlott feléje, hogy rendes suttogását meghallja. A grófnő titkai mindig érdekesek, olykor szenzációt keltők. S volt mindig bizonyos gyönyör ama fensőbb-ségi érzetben, mit a tudás kölcsönzött s abban, hogy fejedelmi grófnője révén az európai diplomácia legbensőbb köreivel érintkezherik. As istenekhez tartozott ő s tudnia kellett mindenről, amit istentársai tervbe vettek.

„Bismark meg akarja adni *az általános szavazati jogot.*“

„*Az általános szavazati jogot!*“ kiáltott Lassalle örömeiben.

„Csend, csend! A falaknak is fülei vannak.“

„Bizonyal én bírtam erre őt.“

„Nem; de Ön majd rábírja.“

„Mit akar ezzel mondani? Talán nem az én eszmém az?“

„Közvetve talán igen; de határozottan sohasem sürgette. Ön a gyakorlati politikához csak annyiban járult hozzá, hogy eredménytelenül — egyre azt ajánlotta, ne ülésezzen a képviselőház, így aztán megtagadja a költségvetést. Most természetesen az általános szavazati jog főprogrammpontja az Ön munkás-egyesületének.“

„Zsófia!“

Mosolyogva bólintott fejével a grófnő. „Mért zsebelje be Bismarck a hasznot abból, mi tu-

lajdonképen az Ön eszméje,” folytatta suttogva. „Most az a látszata lesz a dolognak, hogy Ön új pártjának hatalma révén vivta ki azt tőle, mely ezen egy pontnál olyan erőt fog kifejteni, mint Angliában a *Gabona-vám* ellenes párt.”

„Igen; de nekem nem lesznek Manchesteri kérvényeim.¹“

„Tudom, tudom. És ha Bismarck habozna is“ — suttogása még halkabb lett — „külföldi bonyodalmakra van kilátásunk, melyek lehetetlenné teszik majd neki, hogy a nagy tömeget figyelmen kívül hagyja. Most már érti, miért sürgetik úgy a lipcsei munkások, hogy egy „Nyílt levelet írjon.“

„Igen. Majd azt ajánlom nekik nyílt levelemben, hogy teremtsék meg a negyedik pártot. Ki fogom jelenteni, hogy a *haladók* egyáltalában nem képviselik a népet, hogy igényeik ép oly szerénytelenek, mint amilyen üresek a fenyegetéseik; hogy a nép őket nem fedezi. Menydörgő szózat lesz az! — akar csak Luther tételei, miket Wittenberg templomkapujára szegzett ki. Es a nagy tömegeknek határozottan hirdetem majd: „Ti vagytok az a szikla, melyre a jelen egyházát föl kell építeni. Éljétek bele magatokat e gondolatba: hivatástokba. Nem illik már hozzátok az elnyomottak szerepe, az ostobának

¹ A gabona-vám eltörlését célzó mozgalom innen indult ki. A kereskedelmi kamara 1839. intézte legelőször a Cobden által szerkesztett kérvényt a Parlamenthez, sürsetve a gabona-vámok eltörlését.

szenvtelen közömbössége, vagy éppen a jelentéktelen ember lekicsinyeltetése. S megtanítom őket, mikép csikarják ki az államtól a termelési szövetkezetekhez szükséges tőkét, mik majd letörik a tőkepenzeseket “

„Hogy ők maguk tőkepenzesekké legyenek?“

„Ez az, mit Rodbertus és Marx kifogásolnak. De a munkásnak csak kell valami bizonyosat adni, nevelni kell fokozatosan.“

„Vegye be ezt mint második pontot, ha éppen akarja, de *általános szavazati jog* legyen az első.“

„Természetesen. Ez lesz az eszköz a második kivívásához.“

„Az lesz majd az eszköz, mi Önt előtérbe juttatja. Bismarck csak az Ön akarata pusztá szerszámának fog látszani. Ki tudja, nem lesz-e maga a király is az Ön sakktabláján paraszt!“

Lassalle megragadta a grófnő kezeit. „Most lelkem társára ismerék rá.“

„Én pedig von Bülow hangját ismerem meg“ szolt a grófnő és sóhajjal vegyes nevetéssel vonult vissza.

A lunch fényes volt. Az arisztokrácia finom illata szabad és könnyed bohémsággal vegyült a lakománál. Emelte még a fényt a festmények művészi háttére *bricá brac* és a szobrászat mesterműveinek márvány utánzatai a Milói Venussal és a Belvederi Apollóval.

A grófnő csak addig maradt még, míg

egy-két cigarettát elszítt, de a többi vendég sokkal lasabban tudott megválni Lassalle gyermekes szellemének és gyönyörűséges enciklopédikus monológjainak lebilincselő hatalmától. Mikor az utolsó vendég is távozott, Lassalle elment Berlin legszebb virágkereskedésébe. Útközben csinált egy születésnapi verset. A boltban papírra vetette azt és F. L. aláírással a legpompásabb virágkosárba tette, a cím pedig Dönniges Helén kisasznak szólt.

VII.

A „*Nyílt válasz-levél*” nem reszkettette meg úgy a világot, mint Luthernek tézisei, de a *haladékos* nagyon felbőszítette. Mit! mögöttük nem a *nép* áll..! Ok csak kizsákmányolják, de nem képviselik a *népet*. . . S mialatt a kormány sajtója újong, ott a hetvenkedő ellenségre mért ez oldaltámadás miatt, a szabadelvű sajtó a reakció szószólójának kiáltotta ki Lassallet. Az egykori „*munkás-nép barátok*” mialatt sietve igyekeztek Lassalle pozícióját megdönteni, saját vermükbe estek bele. Még Schulze-Delitzsch¹ is a munkás-szövetkezetek megalapítója, a közvetítő alkusz ellensége, Lassallenak megalkuvást nem ismerő elemzésével szemben a szabad versenyt dicsőítette. Ellenben „a bér vastörvénye,” mely a bért a megélhetés minimumára iparkodik korlátozni— s ez eddig min-

¹ Schulze Delitzsch Hermann német politikus szül. 1808-ban Delitzschben.

den ortodox nemzetgazdásznak a kánonja volt — abban a pillanatban el lett vetve, mihelyst azt a bérért dolgozók álláspontjából nem jó szemmel nézték. Herkulesi feladatok neheztedek most Lassalra: Egy négyórás beszéd a Majna melletti Frankfurtban; az *általános német-munkások egyesületének* megalapítása, mely öt évre öt választotta diktátornak; lelkesítő beszédek tartása a különböző városokban; röpiratok terjesztése a *haladópart* ellen; kísérletek, hogy Berlint az ügy számára megnyerje, eredményes küzdelme saját pőrében. S mindezek közepette egyik legcsudálatosabb és legmérgeesebb könyvét írja meg, melyben mélységesen oktatja és szenvedélyesen feltüzeli a német munkást.

És mindig ugyanaz a kemény kalapács ugyanazon szegre sújt le: — *általános szavazati jog*. Ha ezt megkapjátok, mindent megkaphattok. Ne tápláljatok ellenszenvet a tőkepénzesek iránt. Ők csakúgy a történelem szüleménye, mint ahogy a ti boldogabb gyermekeitek is azok lesznek. De viszont el a tétlenséggel! El az önmegtágadással! Ébredjete! Ébredjete! Az angol vagy francia munkások már rég követtek volna engem. Ti szolganép vagytok . . .

Egy ilyen kavarodásban Dönniges Helén úgy kicsöppent emlékéből, mint ahogy a forgó csiga messze vet magától egy szalmaszálat.

De midőn több havi megerőltetett mun-

kálkodás, szüntelen levelezés, barátok meggyőzésére tett hiábavaló kísérletek, a tekintélyekkel való pörlekedések, az Egyesület belső ármányai elleni küzdelmek után, nyári útjára menekült — hol volt a nagy, új párt? Azt remélte, hogy legalább ötszázezer ember áll majd a háta mögött, de csak szegényes százakra zsugorodott össze a számuk. Szó volt holmi biztosítási szelvényekről is, mikkel vonzani lehetne a tömeget, Lassalle túlbecsülte mindkettőt: egyéniségének vonzóerejét és a tömegek intelligenciáját és elégtelenségét. Mesteri képzelőereje a külső világból saját belső világának visszképét csinálta meg.

Már ama első időben, mikor még nem volt nagy hite, de akik ismerték, csak elismerőleg szóltak róla, azt képzelte be magának, hogy a jólétnek örvendő osztályok őt iszonyúan gyűlölik. Ismervén a szerepet, melyre vállalkozott, drámai öntudata már előre megérlelte a lázadó jutalmát. És most, bár sokkal közelebb volt a gyűlölethez, még mindig várat magára a forradalmi párt, melynek ő legyen a vezére. De ő Titán módjára megíélemlithetetlenül tovább dolgozik. Pénzével ingadozó demokrata újságokat támogat. Nyári utazásai alatt ama országok neves férfijaival próbál szövetkezni, melyeket érint s a fürdő helyen való tartózkodás alatt kidolgoz nagy agitáló beszédek. S most egy új jelszót ad ki: El kell

söpörni a gyáva, megvásárolható sajtót. „A milyen igaz, hogy szenvedéllyel és vágyakozva csüngtök ajkaimon, amilyen igazán lelkem a legtisztább lelkesedésben remeg, midőn a ti lelketekbe ömlik át egészen, ép oly igazán hat át engem a bizonyosság. Megjön a pillanat, a midőn lesújtunk a vilámmal, mely ezt a sajtót örök éjbe eltemeti!“ Azt javasolta, fosztassanak meg az újságok hírszolgáltató rovataiktól. Nem csuda, ha azzal vádolták, hogy Bismark játékát játsza. És tényleg említenie sem kellett Bismarkot beszédjében. Ő legalább férfi volt, míg ellenben a haladók vén asszonyok. A szónok gúnyolta ünnepélyes tüntetéseiket: Olyanok, mint a római rabszolgák, kik a Saturnaliak alatt a szabad emberek szerepét játszották. Hogy az igazi harctól magukat megkíméljék, a legyőzöttek bor és ételek mellett egy győzelmi énekbe fogtak. „Emeljük fel kezeinket s tegyünk fogadalmat, hogy ha ezen forradalom ilyen vagy olyan úton létrejön, nem fogjuk elfelejteni, hogy a *haladók* és a nemzeti liga tagjai mindvégig azt hirdették, nekik nem kell semmiféle forradalom! Fogadjátok meg, hogy ezt megteszitek, emeljétek a magasba kezeiteket!“ A sonningeni gyűlésen, a lövölde nagy csarnokában hívei nemcsak kezeiket, hanem késeiket is emelték, a közbeszóló *haladópartiak* ellen. A polgármester egy *haladóparti* tíz bayonettel fölfegyverkezett csendőr és kivont kardú ren-

örök élén, feloszlatta a gyűlést. Lassalle hat-ezer éljenző embertől részint vitetve, részint követve, a sürgönyhivatalba sietett és sürgönyzötí Bismarknak. Munkásgyűlését egy *halapópárti* polgármester minden törvényes jog híján fölосzlatta. „A legszigorúbb, leggyorsabb törvényes elégtételt követelem!“

VIII.

Bismark hivatalosan nem vett tudomást a dologról. De nem tartott soká és a grófnőnek sikerült a két férfit összehozni. Az út valóban egyengetve lett. Ha Lassalle idealizmusza túlélte a Hatzfeld pörök tapasztalatát, ha még csak ezután kellett megtanulnia, hogy a harcos nem teheti meg lépéseit oly tisztán és logikusan, mint a gondolkodó, ama mindkét oldalról könyörtelenül folytatott csúnya pörből mindenesetre merített olyan tanulságokat, miket most haladéktalanul alkalmazott. Ha nincs mögöttünk a támogató erő, sokkal körülményesebb úton kell keresnünk a győzelmet. De egy oly emberrel, ki nem képvisel erőt, mit tárgyaljon Bismarck? Milyen ajánlatot tehetsz? *Do ut des*: ez az ő nyílt mottója. Szegény ördögökhöz nincs semmi szavam. Lassallenek tehát elnöki hatalmát túloznia kell. Kézmozdulatának olyan méltóságot kell kölcsönözni, mintha az elégedetlenek millióival rendelkezne. Meggyőzte-e Bismarckot? Ki mondhatná meg? Évek múltán, jólehet időközben megadta az általános szavazati jogot Poroszországban, a Reichsrat-

ban azt jelentette ki Bismarck, hogy őt csupán a bámulatos társalgó vonzotta Lassalleban, ki órákon át gyönyörködtette őt, anélkül, hogy ő egyáltalában szóhoz tudott volna jutni; elbűvölte őt eme demosnélküli nagystíliú demagóg, aki becsületesen szerette Németországot. Csak azt nem tudta biztosan, hogy a német császárság a Hohenzollern — vagy a Lassalle-dinasztia által fog-e megalakíttatni. És valóban, miután a végletek találkoznak, volt Lassalle államfogalmában és nemet hazafiaságában sok rokonvonás a konzervatív kancellárral. Karonfogva sétáltak Berlin utcáin, így tüntetett Bismarck nyíltszívűségével. Megbeszéltek együtt Schlesvig-Holstein annexióját. Bismarck mindent megígért általános szavazati jogot és államkölcön-szövetkezeteket — „De várjunk addig, míg a háborúnak vége lesz.“ Később, különös szövetségének haszna, azzal ki tövis volt ellenségeinek szemében, egészen a miniszteré lett. De Lassalle elragadtatásában megfélelkezve arról, hogy mily jelentéktelen csapat van mögötte, önmagát ámitotta azzal, hogy Bismarck Őt erősnek tartja. „Bismarck az én szerszámom az én meghatalmazottam, mondotta barátainak. Bíráinak pedig oda szólt: „Én nyílt kártyákkal játszom uraim, mert a kezem elég erős. Talán még egy év elmúltá előtt, általános szavazati jog lesz az ország törvénye s akkor Bismarck Sir Róbert Peel szerepét hajtotta végre.“ Híveivel azt is elhitette, hogy a porosz ki-

rály ígérete a sziléziai szövőmunkások helyzetét illetően, az ő sürgetésének az eredménye. És a mainzi püspök nem vallja-e magát párttagnak nyíltan? Egyház, király, miniszter — nem látjátok, hogy tolja mindegyik az én szekeremet? Még sem sikerült neki Berlinben egy fiókegyesületet szervezni! És gyűlöletre, megvetésre való lazításért és felségsértésért új vádak következtek, hogy tevékenységét megbénítsák. „Ha a politikai szenvedélyt dicsőítettem“ kiált védőbeszédjében, csak Hegel tételét követtem.

„Semmi nagyot a világon szenvedély nélkül elő nem hoztak“

A füledt levegőjű törvényszéki teremben elegáns alkalmi öltönyében, lakkcipőjével ő volt az egyetlen hidegvérű ember. Órák hosszú során át beszélt a nagy szónok változatos előadási modorában, ki annyira begyakorolta művészetét, hogy már természetévé vált. Majd megnyerni s meggyőzni akart majd félelmetes volt fenyegetésével, majd lekicsinylően mosolygott s félig csukott szemivel megvetően nézett. Időről-időre pedig hátravetette fejét egy római imperátor gögös fenségével. És ha beszédje olykor kissé a személyes pathosba csapott át, rögtön dacos fordulatot adott neki. „Én úgy szoktam börtönbe menni, ahogy mások bálba mennek, de már nem vagyok fiatal. Kemény a *fogság* egy érett embernek s nincs törvényszakas, mely feljogosítaná önöket, hogy engem börtönbe

tönbe vessenek.“ Mégis kapott hat hónapot s szellemes, kimeríthetetlen védelmi érveivel csak a büntetés elhalasztását tudta kivívni.“

De vigaszt talált diadalútjának emlékeiben, mit a rajnai tartományokon keresztül tett, ahol egyesülete mély gyökereket vert. Egyik város a másik után küldte egész lakosságát, hogy fogadja őt. Ezren és ezren várták s éljennel üdvözölték az állomásoknál, ő meg diadalívek alatt és fellobogózott utcákon át vonult be és munkás lányok rózsasövel fogadták. „Jelenetek, minők ezek,“ írta a grófnőnek „kísérték bizonyára az új vallások alapítását.“ És válóban, amint könnyező munkások odatolakodtak, hogy a kocsiját húzzák s amint végignézett a nagy sokaságon, mely körülötte nyüzsgött, önkéntelenül is Heine jóslatára kellett gondolnia: „Ön lesz a tizenkilencedik század Messiása.“

„Én ezt a zászlót nem vettem kezembe“ szökött Rondsdorfi beszédjében, „a nélkül hogy egész tisztán tudtam volna, hogy én személyesen tönkremehetek. Ámde a római költő szavaival:

„Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor.“

Hadd támadjon majd csontjaimból egy utód és boszúálló! Ne bukják el személyemmel ez a hatalmas és nemzeti kultúrmozgalom, hanem a tűz, melyet én gyújtottam, terjedjen tovább, mindaddig, míg közületek csak egy is lélegzik!“

Ezek voltak utolsó szavai Németország munkásaihoz.

De mind a sok virág és éljenzés mellett is a megtört egészség és megghiúsult reményeknek minő tragédiája az övé! Mind-egyik izzó beszédje egy-egy győzedelmet jelent torokbaja és saját skeptikus hajlamai fölött. Idegei, miket megrongált az év iszonyú megerőltetése, a láz, a csalódások és álláspontjának mitsem használó halasztgatása, most ép oly sötétre festették előtte a kilátást, amilyen vérmessé tettek azt előbb. És a hat havi fogházbüntetés, mit még le kellett ülnie, megtört egészsége folytán még iszonyatosabb lett. Még *Eiderdaun-ágyon* sem tudott aludni — hát még a börtön szalmazsákján?

Mikor az egyesületet megalakította, azt gondolta, hogy egy év alatt dűlőre viszi a szocialista mozgalmat. Mikor, egy év lefolyása után, — mely oly gazdag volt eseményekben, mint sok hosszú életkor, — a grófnő rábeszélésére lement Right-Kaltbadba tejkurára, megvallotta Becker barátjának, hogy mástól mint egy európai háborútól gyors eredményt nem remélhet.

IX.

Egy zivataros napon, július vége felé volt, egy nagyszemű schweitzzi fiú a Kurhotelben Lassallet kereste, ki gondolatokba merülve ült a tűzhelynél s közölte vele, hogy egy előkelő hölgy szeretné őt látni. A hölgy

egy társasággal van, mely egy hegyoldali kunyhóba menekült az eső elől. Erre gondolataiból nyomban eltűnt a csíny, mit megújult energiával tervezett Hamburg ellen.

Sietett lefelé. Szíve a reménytelen sejtelmek miatt hevesen dobogott. Egyszerre csak megpillantja egy idegen társaságban Dönniges Helén arany haját, mely úgy fénylett, mint a csillag. Mindjárt saját végzetének csillagát látta benne. Hevülő vérének gyors árja, úgy érezte, visszaadja régi erejét.

„Görögország összes isteneire mondom“, kiáltott „ő az!“

Egy pillanat alatt ismét mint szerelmek álltak szemben egymással és Heléna amerikai barátnője és bizalmasa, Mrs. Arson el volt ragadtatva a bájos látványból, melyről Heléna azt állította, hogy ő csak félig tréfából idézte azt elő. A jó öreg Holthoff azt írta neki, hogy Lassalle valahol a Rigin van, de ő alig hitte, hogy ráakadjon. Ideggyöngeségben szenvedett és csak Mrs. Arson véletlen elhatározása, hogy gyermekeivel itt tölti a szünidőt, tette neki lehetővé, hogy az orvos tanácsának engedjen és hegyi levegőt keressen.

„Én most szívom e levegőt először“, szólott Lassale. „Tudja-e mit akartam csinálni mikor az ön küldönce égi küldetésben hozám jött? Írni akartam Holthoffnak és az öreg Boeckhnek a nyelvésznek, hogy mutas-

sanak be az ön atyjának. A játék elég soká húzódott. Egyszer már végeznünk kell.“

„Heléna bájosan elpirult és Mrs Arsonra tekintett oly szemekkel, melyek egyrészt védelmet kerestek Lassalle merészségével szemben, másrészt a bámulatot fürkészték, mit e férfias merészség kihívott.

„Én úgy hiszem, önök egymás számára vannak teremtvé“, szolt Mrs. Arson visszavoiulva. „Hiszen olyanok, mintha ikrek volnának“. Talán rokonok?“

„Ezt kérdezi tőlem mindenki“ válaszolt Heléna. „Még mielőtt megismertem őt, azzal tettek reá kíváncsivá, hogy azt mondták, egészen úgy beszélek mint ő.“

„A legszebb bók mit valaha kaptam, ez volt, főkép ha a hátam mögött mondták“ szolt Lassalle. „De ez egyszer igazuk van az embereknek. Tudja-e, hogy a festő, kinek odaadtam arcképét, hogy benne keresse a mintát a Brunehilde freskóhoz, azt mondtotta, hogy mialatt kettőnk arcát rajzolta, arra a felfedezésre jutott, hogy egyazon anatómiai struktúrájuk van.“

Heléna arcán most ama lebilincselő ördögösség jelent meg, mit ellenállhatatlannak találtak a férfiak.

„E szerint az ön bókjai, miket nekem mond csak *Bumerángok*“

„A Bumerángok, csak ha célttévesztenek, térnek vissza a kiindulóponthoz“ válaszolt Lassalle.

A vihar elállt s ők vidám beszélgetés közt fölmentek a hegyre. Mrs. Arson és gyermekéi szándékosan visszamaradtak kíséretük mögött. Heléna csudálta Lassalle botját. Lassalle átadta azt neki e szavakkal:

„Robespierre botja volt. A történész Förster adta nekem. A fogantyún levő aranyrelief természetesen a Bastillet ábrázolja.“

„Mily hozzáillő!“ szolt nevetve a leány.

„Micsoda? A Bastille a bothoz, vagy bot hozzám?“

„Mindkettő.“

Lassalle elkomorodott.

„Mit tenne ön, ha engem lefejeznének?“

„Ott állanék, míg teljesen nem végeztek Önnel, hogy utolsó percéig láthassa szerelmesét, aztán mérget innék.“

„Oh én Kleopátrám!“

Heléna élénk arckifejezése megváltozott.

„Vagy férjhez mennék Jankóhoz!“

„Ahhoz a gyöngeséghez — hát még mindig kísért?“

„A telet velünk töltötte. Már egészen a magáénak tekint engem“, szolt bánatosan.

„Majd elbánok én vele. Eszébe ne jusson, hogy másé légyen. Ünnepelesen kijelentem önnek, hogy önt magamnak követelem. A végzetnek nem szegülhetünk ellen. Bizonyítja ezt mai találkozásunk is. Holnap reggel együtt megyünk fel a hegycsúcsra, hogy nézzük a napfölkeltét — napfölkeltét a hegyek fölött. Jelképe az a most kezdődő

jövönknek. A mint az ég bíbor és aranysugarakkal nyílik meg a fehér hegycsúcsok fölött — úgy szórja sugarait a szerelem az ön szüzies tisztaságára.“

Heléna már úgy érezte, hogy mint egykor, most is viharzó tenger ragadja újra magával. Már pedig az extázis gyakran ép anynyira félelmetes, mint a vihar. Amikor együtt volt vele nem volt többé önmaga, hanem valami hipnotizált idegen. Talán nem volt okos eljárás tőle, hogy ezt a találkozást kereste. Tudnia kellett volna, hogy Lassallal tréfálni nem lehet. Úgy járt mint az, aki egy lőporhordóra íesz egy gyufát, hogy kezeit megmelegítse. Minden más férfúval lehet játszani, ez azonban mindjárt elnyeli az embert.

„De szegény Jankónak senkije sincs rajtam kívül“, kockáztatott meg egy ellenvetést Heléna. „Oh én kis mórapródom. én ifjú Othellóm!“

„Tartsa magánál mint apródot. Az Ottellók legjobban teszik, ha nőtlenek marabnak. Elfelejtette-e Desdemona végzetét?“

„Ah én kikoszarozom mindkettejüket“, szólt kelletlenül. „Színésznő leszek.“

„Ön!“

„Igen. Mindenki azt mondja, hogy elragadóan bohókás tudok lenni. Majd lát engem fíu szerepekben.“

„Milyen gyerek ön! Van önnek szüksége a festett világ diadalaira? Nagyobb szerep vár önre.“

„Kérem, várjuk meg Mrs. Arsont. Ön túl gyorsan halad.“

„Oh nem. Egy egész évig vártam önre. Mikor kelünk már egybe?“

„Lakodalmi napunk előtt semmi esetre.“

„Ön mindig kitérően válaszol Heléna!“

„ön kegyetlen Ferdinánd! Kérjen tőlem bármit, csak akaraterőt nem.“

Halk köhécselés figyelmessé tette Lassallet gyengeségére.

„Én kedvesem!“ kiáltott Lassalle mélyen megindulva, „szökjünk meg Egyiptomba vagy Indiába. Én fölhagyok a politikával s az egész komédiával. Teljesen könyveimnek s a tudománynak akarok élni és vigyázni kis beteg leányomra, hogy újra a régi ragyogó Brunehilda legyen!“

„Nem, nem. Én nem vagyok Brunehilda. Kérem ne felejtse el, hogy én csak egy modern ideges nő vagyok — a világ legnőiesebb, lelkiismeretlen szeszélyes asszonya.“

„Ha nem olyan volna a milyen, nem szeretném.“

„De eredményhez jutni nem tudunk.“

„Nem tudunk? E szó csak törpéknek való.“

„De az anyám?“

„Hiszen ő asszony, — majd beszélek vele.“

„S az atyám!“

„Az meg férfi. Férfivel mindig megértetheti magát az ember. Különben is, Ön

mondta nekem, hogy író. Majd elolvasom híres könyveit.“

Heléna hamiskásan mosolygott. „De itt vagyok én is.“

„Ön vagy én az egy. Én pedig sohasem kételkedem önmagamban.“

„Oh van még igen sok más akadály!“

„Egyéb akadályok nincsenek.“

Ajkait édesen félrebiggyesztve szólt a hang: „Ön nem ismer mindent a nap alatt.“

„Úgy gondolja, hogy haja fénykorongja alatt?“

„És ha igen?“ vágott vissza nevetve. Ne helyezzen belém túlnagy bizalmat. Én egy elkényeztetett, vad, fékezhetetlen gyerek vagyok. Csak akkor teszek meg valamit mások kedvéért, ha azt a magam kedvéért teszem.“

„Színésztermészete élvezetet talált abban, ahogy önmagát lefestette. Érezte, hogy még Baudelaire is megcsudálta volna e képet. Lassalle válasza finoman alkalmazkodó volt.“

„Oh én sátáni varázsnőm! Ördögös kis boszorkányom.“

„*Bien fou qui sy fie.* Mikor Nizzában éltem ama fényes Bohémországban, ahol a zenészek nagyhercegnőkkel voltak bizalmasak és a bajor király Bulwer Lyttonnal¹) epigrammákat váltott — mit gondol, hogy hívták engem ott?“

„A mókák királynőjének!“

*) Bulwer Lytton angol államférfiú és író 1803—1873.

„Honnan tudja?“

„Hát nem szerettem-e én Brunehildámat, még mielőtt megismertem?“

„Igen én is hallottam önről. De nem ismertem meg mindjárt, mivel azt mondták nekem, hogy ön egy iszonyatos demagóg és egy—egy—zsidó!“

Lassalle nevetett. „Így természetesen kaftánban képzelte el engem. De bizonyára adott önnek Bulwer Lytton egy *Leila* tiszteletpéldányt. Emlékszik még a benne előforduló zsidóra? Gyermekkoromban az én ideálom is az volt, hogy népemet fölszabadítsam. De ha bántja önt zsidó voltom, kész vagyok keresztényé lenni — természetesen nem hitben, de —“

„Oh azt a világot sem akarom. Sokkal kevésbé vagyok hívő jómagam, semhogy törődjem vallással.“

Barátaim Görögnek neveznek, mert sok istenben szívesen hiszek, de egyben nehezen tudok hinni.“

Lassalle nevetett. „A szerelemnél is így van?“

Heléna szemei hamiskásan csillogtak. „Igen. Eddigéleg legalább nem elégedtem meg soha egy férfival. Egyetlen egynél mindig elég alkalmam van összes hibáit kiismerni és az orosz tiszt óta, ki első szerelmem . volt, legszívesebben három vasat tartottam volna a tűzben. De ha ez lehetetlen volt, rendesen beértem kettővel is.“

A hegyek visszhangoztak Lassalle nevé-
tésétől.

„Hisz én sem úgy éltem, mint egy szent,
nem követelhetem hát, hogy feleségem töb-
bet hozzon mint én.“

„Ön nagyon sokat hoz. Ön a grófnőt
hozza.“

„Kedves Helénám! válaszolt Lassalle
komoly hangon. „Én a grófnőt illetőleg tel-
jesen szabad vagyok, ép úgy mint ő szabad
már régóta engem illetőleg. Hogy kezdetben
kissé megfogja rendíteni a hír, hogy egy elő-
kelő fiatal leányt veszek nőül, ki ugyanolyan
értelmi fokon áll mint ő, az csak emberi, női,
természetes dolog. De ha majd közelebbről
megismeri önt, megfogja önt szeretni. Ön pe-
dig e szeretetet viszonzni fogja, hiszen máso-
dik anyám ő. Ön őt nem érti. A grófnő más
boldogságot nem kíván, csak azt, hogy en-
gem boldognak lásson.

„És ezért“ szolt Heléna cinikusan „óva
fogja önt inteni, hogy legyen óvatos és ki
fogja puhatolni, hogy hányszor vétettem a
szent német erkölcsök ellen —“

„Azzal én vajmi keveset törődöm. Csak
arra az egyre kérem önt, legyen ezután egy-
istentimádó.“

„Tehát azt kéri tőlem, hogy legyek zsidó.“

„Én csak arra kérem, legyen a felesé-
gem.“ Szenvedéllyel megragadta kezeit, s
mintha szemeivel el akarta volna nyelni a
leányt! Ez összerezzen, mint egy félénk ma-

dárka s kéjjel töltötte el saját gyámoltalansága.

„Ne nézzen felém, én királyi sasom!”

„Ön az enyém! Ön az enyém!” kiáltott ő.

„Én az atyámé vagyok. — Jankóé vagyok” lihegte a lány.

„Ezek puszta árnyékok. Hallgasson csak önmagára. Maradjon csak hű önmagához.”

„Nekem nincs *én-nem*. Az oly önző valami. Én minden vagyok, egy tündér, egy szellem, egy manó.” Kezeit egy hirtelen rántással kiszabadította és nevetve futóit hegynek fel.

„Napkeltéhez” kiáltotta. „Napkeltéhez.” Lassalle utána rohant: „Napkeltéhez! A jelképhez!”

X.

De másnap hiába ébredtek föl korán, hogy a jelképes napfölkeltét nézzék. A köd és az eső mindent elhomályosított.

És — a mi Lassallera még kétségbeejtőbb volt — Mrs. Arson mindenkép menekülni akart eme nyomasztó klímától kíséretével együtt, hogy Wabernbe, tartózkodási helyükre, egy Bern melletti faluba térjen vissza.

Még Lassalle vonzó ereje s rábeszélő képessége sem tudta ellensúlyozni az esőnek makacs csobogását és a dermesztő ködöt. S talán a lelkiismereti furdalások, mik Mrs. Arsonban, mint a leány kísérijében ébredtek,

sem engedték a további maradást. De a csapodár kis ördögből sem tudott kihozni egy határozott „igen“-t. Kaltbadban, a hol elbúcsúztak egymástól, szenvedélyesen szorította meg Heléna kezeit és szólt! „Isten vele egy rövid időre! Legyen okos és erős! Ön olyan jó, mint egy gyermek — de az akarata is olyan, mint egy gyermeké. Oh, ha én e kék erekbe — s itt forró csókot nyomott a leány kezeire — óriás akaratomnak, titáni energiámnak csak egy csöppjét önthetném bele. Szorítsa meg kezeimet; hátha a mágnes erőnek meglesz a hatása. Én egyesíteni akarom a mi életünket. Önnek is azt kell akarni, aztán megszűntek az akadályok mind. Ön csak az „igen“-t mondja ki, — de határozottan, habozás nélkül, saját szabadakaratából — a többiről majd én gondoskodom.“ De Jankó gondolata fájdalmasan ébredt fel újra Helénában, mihelyst az óriásnak akarata, ahogy a leány gondolta, mögötte maradt vissza a magaslatokon. Ily rosszul bánjon vele, — a kedves, gyöngye fiúval! De tényleg; mögötte maradt vissza az óriásnak akaratereje? Heléna sosem tévedt annyira mint most. Ép ellenkezőleg! Úgy járt az előtte mindig, mint egy tűzoszlop. A legelső megállónál várt már rá egy levél, mit gyorsfutár hozott; később lent egy sürgöny; mikor lováról leszállt, egy másik levél; szállodájában két kimerítő sürgöny; s mikor a hajóra szállt, újból egy levél. Mind szenvedélytől

izzott, bátorította őt s aggódva figyelmeztette, burkolózzék be jó melegen. Jól beburkolózni! Hisz ő képes volt az embert beburkolni önmagába! Félig megigézve, félig szabadság után epedve, de egészen belészeretve s Lassalle szeretetének kitüntető voltát érezve, rögtön megírta neki, hogy szakít Jankóval és átengedi magát az ő sátáni Ferdinándjának. „Igen, Sátán barátom, a gyermeknek van már *akaraterije!* Az ön ördögös vérenek egy csöppje szivárgott át az ő ereibe. Öné vagyok az egész életre. De kíséreljen meg először észszerű módokat. Ismerkedjék meg szüleimmel, rejtse el sátáni szarvait és farkát, kísérelje meg engem *bourgeois* módjára elnyerni. Ha az nem sikerül, akkor még mindig itt van Egyptom. De gyorsan, gyorsan. Nem viselhetek el jeleneteket, halogatásokat, megjegyzéseket. Ha egyszer egybekeltünk, hadd bámuljon a társadalom. Ha önre támaszkodhatom, fittyet hányok a világnak. Az akadályok óriásiak, de hisz ön egy óriás, a ki Isten segedelmével sziklákat zuz porrá, mit még az ön leheletem is el tud fújni. Kénytelen vagyok egy nemes ifjú szép álmát meghiúsítani, de ezt is — bármilyen fájdalmas is nekem — önért teszem. Nem szólok semmit a csalódásról, mi szüleimet éri, mindazok fájdalmáról, kiket szeretek és tisztetek. írok Holthoffnak, gyóntató atyámnak. Meg kell nyernünk őt, hogy velünk legyen, mellettünk legyen. Isten egymásnak rendelt bennünket.“

Egy sürgöny azt válaszolta: „Bravissimo! Úton vagyok, hogy önnel találkozzam!«

A grófnőnek meg, ki rheumáját a fekete erdőben levő Wildbadban gyógyította, azt írta: „Az eső megállt, a sűrű köd eltűnt. A hegyek hatalmasan, ragyogva emelkednek a magasba, orom orom fölött, miként az élet magaslatai. Minő napnyugta ez! Az Eiger úgy nézett ki, mintha égő arany füstjébe volna burkolva. Fájdalmaim majdnem mind megszűntek. Vidám vagyok, tele étellel, szerelemmel. És végre egyszer végeztem az egyesület érdekében folytatott borzasztó levelezésvsel is. Hetvenhat oldalas sűrűn irt levelet küldtem el Berlinbe tegnap és ma s most újra szabadon lélegzem. Tegnap levelemben írtam önnek Helénáról.

Végtelen szerencsés vagyok, hogy negyven éves koromban, egy oly szép és kedves feleséget találhattam, ki oly nagyon szeret engem és aki — mint ahogy mi abban mint főkellékben megállapodtunk — teljesen beleolvad az én. egyéniségembe. Ön utolsó levelemben lebeszól tervbe vett hamburgi utamról és talán igaza is van, mikor azt hiszi, hogy a fogás, mit terveztem, nem oly nagy és döntő, mint ahogy én képzeltem. De mennyire félreérti ön indokaimat, mikor azt írja nekem: „Míg egészsége teljesen helyre nem áll, mért nem keresi a megnyugvást kizárólagosan a tudományban, barátságban és a természetben?“ Ön azt hiszi, hogy engem teljesen le-

foglal a politika. Mily kevésbé ismer engem! Hisz legforróbb vágyam, hogy szabaduljak az egész politikától és magamat a tudománynak, barátságának és a természetnek szentelhessem. A politikát már halálosan unom. Nem mondom, szenvedélyesebben lelkesedném érte, mint bárki, ha valami komolyat lehetne vele véghezvinni, vagy ha meg volna a hatalmam; vagy eszközt, egy hozzám méltó eszközt láthatnék benne. Mert a legfőbb hatalom nélkül semmit sem lehet csinálni. Gyermekjátékhoz pedig én már túlöreg és túlnagy vagyok. Ezért szántam rá magam oly nehezen, hogy az elnökséget elfogadjam. Csak az ön kedvéért engedtem és most az iszonyatosan rám nehezedik. Ha csak szabadulhatnék tőle, mindjárt Nápolyba mennék Önnel. De nrra most alig nyílik kilátás. Mert az események, attól tartok, nagyon lassan fognak kibontakozni és égő lelkem semmiféle érdeket nem talál eme gyermekbetegségeken és vonszolt lépésekben. Politika: tényleges, közvetlen tevékenységet jelent. Különbén ép oly jól lehetne munkálkodni az emberiségért írásban. Még megkéne kísérteni különben Hamburgban, hogy az eseményekre nyomást gyakoroljak, de hogy az minő eredménnyel jár majd, nem tudom. Sokat semmi esetre sem várok ettől. Oh csak szabadulhatnék már tőle!

„Heléna egy csudálatos teremtés, az egyetlen nő, kit feleségül vehetek. Hogy erősen számít az ön barátságára, azt tudom.

Mert én jól megfigyelem a nőket, a nélkül, hogy ezt rajtam észrevehetnék. Ezen kedves *enfant du diable*, ahogy őt mindenki nevezi Genfben, — erős szimpátiát érez máris ön iránt, mert — ahogy Goethe mondja — eredeti természet. Csak egy óriási hibája van: nincs akaratereje. De ha mi egyszer férj és feleség leszünk, az a fogyaték is megszűnik. Nekem elég akarat erőm van kettő számára is és ő majd hangszer lesz a művész kezében. Addig pedig —“

A grófnő jóságos Kassandrának mutatkozott. Azt válaszolta neki, hogy elhamarkodottsága ügyének megrontója lesz. Ne felejtse el, hogy filiszterekkel van dolga, hogy a leány atyja túlsókat tart magáról, hisz II. Maximiliannak volt a kitüntetett nevelője, most pedig nagy kegyben áll a bajor udvarnál. Ő ügyel fel az egyetemi és művészeti kinevezésekre. Egy szocialista különösen kedve ellenére volna. Húsz évvel ezelőtt Varnhagen von Ense hallgatta a *communismus*-ról tartott előadását. Kedélyesen, szellemeskedve, vállvonva beszélt eme szegény, fantasztikus bolondokról, kik nem tudják megérteni, hogy a világ sok századdal az ő születésük előtt már a lehető legjobban lett elrendezve. Maga Heléna pedig az ő gyenge akaratával képtelen lesz szembehelyezkedni családjával. Nem tenné-e helyesebben, ha előbb bevárná pőrének végső kimenetelét s csak ezután közelednék a szülőkhöz. Ha egy

időre ott kell majd hagynia Németországot, hogy elkerülje a börtönt, nem volna-e az kedvező alkalom, hogy szerelmi ügyét gchweitzban folytassa? S milyen kár, hogy a tejkúrát abba hagyja!

„*Enfin*, sikert kívánok önnek, *mon cher enfant*, ámbar én csak saját szemeimben bízhatom. Asszonykérdésekben önnek sem értelme, sem ítélőképessége nincs.“

Lassalle válasza az volt, hogy mellékelte egy csinos levelet Helénától, melyben ő a grófnő szereteteért esd. Hadd gondolják együtt a beteg sast. Ómaga még csak gyermek és gyermekes bolondságokkal kísérelné meg az ő homlokáról elűzni a fellegeket.

Arra akar törekedni, hogy az ő nagy-szerű lelkét, óriási szellemét megértse és boldogságban vagy bánatban hűségesen és szilárdan ki akar tartani férje mellett.

A grófnő ezt olvasván, összeráncolta homlokát. Lassalle pedig akkor már Bernben volt együtt Helénával.

XI.

A gyönyörteljes boldogság hete volt az, ott az örökös hegyek között, melyeknek csör-gedező patakjaiban az ég sugarainak derűje tükröződött vissza.

A leány kísérője nem értett németül és így a pár kényelmesen beszélhetett egymás-sal mindenről. Lassalle ledobván magáról a prófétának és politikusnak súlyos terhét, majd

a ragyogó szerelme, majd meg a boldogszivű vidám gyermeket adta. Szinte mézes-heteket éltek. Egyszer olyanok voltak, mint a gyermekek, a szerelmes jegyesek túláradó kedveskedésével. Máskor megint az értelem megaslataira szálltak, költészetről és bölcsészeiről beszélgettek és olvasták Lassalle műveit, vagy megvitatták Balzacnak *Physiologie du Mariage* című művét. Olykor Lassalle az engedelmes kutya volt, ki úrnője szeszélyeihez alkalmazkodik. „Kuss uracska“ kiáltott rá egyszer Heléna, mikor ép egy költeményt olvasott fel neki. Erre Ferdinánd homeri nevetéssel jelentette ki előtte, hogy megtalálta az egyetlen módot, mellyel sérelem nélkül hallgatásra bírhatja őt. „Há valamikor a jövőben nem tetszem önnek, csak ennyit mondjon: „kuss uracsám!“ És vidáman elkezdett nevetni.

A boldogság melege eloszlatta politikai csalódásának ködét. Ismét megújhodott és feje a régi, fejedelmi tartást visszanyerte. „Istenemre mondom!“ szólt izgatottan le és feljárva szobájában, „ön nem választott jelentéktelen hivatást. Van-e fogalma arról, mi lesz Lassalle Ferdinánd felesége? Nézzon reám!“ és itt megállott. „Úgy nézek én ki talán, mint egy férfi, ki másodrangú szereppel megelégszik az államban? Azt hiszi, azért áldoztam fel éjjeleim álmát, csontjaim velőjét, tudómnek erejét, hogy más valakinek kaparjam ki a gesztenyét a tűzből. Úgy né-

zek én ki, mint egy politikai mártír? Nem! Akarok cselekedni, harcolni, de a győzelem koronáját is élvezni akarom. Az ön homlokára akarom azt helyezni.“

A rajnamelléki városok riadozó utcáinak és virágos diadalíveinek egy látomása villant fel lelkében. „Az egyetlen igaz fejedelemség: a nép főnöke, a német köztársaság elnöke. A királyok valamikor szellem- és erőóriások voltak. Király az, kinek van ismerete, kinek van ereje. Főnökség csak a főt illeti meg. Mit jelent az a nevetséges méltóság, mely hízelgő udvaroncok hazug leheletére támaszkodik? Mit jelent e hiú, hazug fény, mely a nap világosságát elviselhetetlennek találja? Az Úr kegye? Eh, mutassanak nekem istenes férfiasságot és én meghajtom előtte térdemet. De hogy tőlem valaki azt kívánja, hogy imádják egy a szúrágta trónon ülő kitömött bíborruhát, az az emberiség és értelem legnagyobb sérelme.

Öröklődő királyság! Ha úgy lehetne tenyésztetni lelkeket, mint versenylovakat, úgy még volna annak értelme. Álljon ide mellém e tükör elé. Nem vagyunk-e mi egy büszke királyi pár? Nem alkotott-e bennünket ünnepi hangulatban és túláradó jókedvben a természet? „*Vive la République* és aranyhajú királynője!“

„*Vive la République* és sasszárnyalású királya!“ kiáltott a leány inkább a drámai gyönyörtől, semmint komoly meggyőződéstől

megrészegevedve. „Bravó! Tehát hisz a mi csillagunkban! Mióta önnel találkoztam, úgy látom, fényesebben világít az a magaslatok fölött. Mi oromról oromra szállunk. Sok ellenségünk van most; oly sűrűek, mint tropikus erdőben a kígyók. Nos, hadd mocskolják be tisztátalan nyálukkal ruháink szegélyét. De majd elvesztik méregfogukat, a mikor Ferdinánd — a nép választottja — ünnepélyes bevonulását tartja Berlinbe. Oldalán hat fehér lótól vont kocsin szőke kedvesével, ki Németország legelső asszonya lett.“ Ezt maga is, jólehet a képzelet nála pillanatig a valóság erejével hatott, bizonyos művészi élnökséggel élvezte.

XII.

A jegyesek tiszteletére — mert annak vallották magukat nyíltan és Genf meg Heléna családja elég távol voltak, hogy róluk egy időre megfeledkezzenek — az amerikai konzul Bernben fényes lakomát adott. Egy udvarias öreg francia és egy édesszavú olasz elhalmozták őket a legkedvesebb szerencsekívánatokkal. Heléna örömtől dagadó szívvel és a boldogság sejtelmeivel tért vissza szállójába. Az éj enyhe meleg volt. Lefekvés előtt kihajolt földszintes szobája ablakán és az örök jéghegyeket nézte, mik úgy csillogtak a telihold fényében, akár az ezüst. Az éj titokzatosságába és illatába annyira elmerült minden érzékével, hogy lelke a hegyek fölé, a csillagokhoz kalandozott el. De hirtelen

két erős kart érzett, a mint átölelték. Lassalle ott állott előtte. A leány szíve hevesen dobogott.

„Nyugodtan, — szólt Lassalle — ne ijedjen meg. Itt állok majd kint, csöndben mindaddig, míg ön el nem fárad és nem mondja: ‚Kuss uracskám!‘ Aztán majd távozom.“

„Oh én gyöngéd Rómeóm!” suttogta feléje s odanyújtotta égő ajkait hogy az övét ériék, hogy az isteni éjszakában, egy isten és istennő isteni csókja csattanjon el. „Ferdinándom! — suttogta. — Ha mindezek után mégis csak el kéne válnunk egymástól. Reszketek, ha arra gondolok. Atyám sohasem adja beleegyezését.“

„De bele fog egyezni. Különben pedig föltétlen szükség nincs e beleegyezésre. Hisz ön nagykorú.“

„Úgy végy engem magadhoz most, drága szívem. A tied vagyok én — a te alkotásod, a te eszközöd. Szöktess meg engem, oh én szépséges sasom, Parisba, Egyptomba, a hová akarsz. Hadd legyünk boldog bohémek. Nincs szükségünk a világra. Elég nekünk: mima-gunk, a holdvilág és a hegyek.“

Elbolondító volt ez éjszakán az ő *enfant du diable-je*. De Lassalle utolsó, kétségbeesett erővel ragaszkodott a józan észhez. Mit mondanának barátai, ha Helénát egy szökés botrányába rántaná? Mit mondana Holthoff és Kroff báró? Ez bizonytal nem

oly viselkedés, mi Berlin előkelőségéhez és lovagiasságához illik. És ezenfelül, hogy élhetne túl az ő politikai karrierje egy újabb botrányt. Nem elég akadály volt-e régi viszonya a grófnővel. Hisz a nyilvános fölmentés és húsz évnyi idő sem tudták elhallgattatni a vádat, hogy ő lopatta el a gróf kedvesétől azt a kosár iratot, mi talán a legkellemetlenebb maradványa volt a nagy Hatzfeld ügynek. Nem, neki becsületesen kell elnyernie menyasszonyát. A lakodalom szentsége és szertartásai most csábítók voltak a szerelem bohémjére.

Önmagunkon kívül a világ is a mienk lesz“ válaszolt Lassalle gyöngéden. „Hadd vonuljunk be birodalmunkba a hat fehér lóval, nem pedig egy lefüggönyözött kocsiban. Atyja, biztosítom, nekem adja önt nyíltan. Mi vagyok én, egy hirdetési ügynök, kinek az ajtót mutatják? Az én kedvesemnek ne legyen ép oly tiszteletreméltó násza, mint atyja nejének volt? *A nép választotta* maga vallja, be, hogy egy jelentéktelen diplomata nem tartotta őt elég jónak arra, hogy veje lehessen? Gondolja csak meg, hogy fog azon nevetni Bismarck, mindazok után, amit én néki elbeszéltem!

Heléna bizalma visszatért. Hisz egy oly szilárd akarat szikláján nyugodtan építheti fel az ember saját házát! „Hát mit mondott neki?“

Lassalle gyöngéden nevetett. „Lám, hogy elárultam egy titkot, kicsiny leány.“

„Mondja el nekem.“

„Hihetetlen! Ez a baby az ő kicsiny ujjacskáival — és itt megragadta őket — tündérkezecskéivel merészen belenyúl legdrágább titkaimba, szívem szelencéjébe, kihúzza belőle a legbecsesebb ékszert és magának követeli azt.“

„Szereti ön Bismarkot? Kiváló szellemnek tartja őt?“

„Hum! Ha ő kiváló, úgy mi nem vagyunk az. Ő vas, a miből mi acélt csinálunk, ebből meg fegyvereket“; de az ember egymaga nem is csinálhat egyebet, mint fegyvert. Én többre becsülöm az aranyat: az én kedvesem aranyhaját“ — szeretettel simogatta azt — „és az emberek íölött gyakorolt varázshatalmának aranyát. Majd meglátja édesem, hogy fog az ön aranya s az enyém győzedelmeskedni.“

„De hisz ön is mindig fegyverekről, vérről, csatákról beszél; forradalmakat pedig alig lehet fegyverek és vas nélkül megteremteni.“

„Gyermek, gyermek,“ válaszolt Lassalle a leány aranyfürtjeit ajkaihoz értetve, „mért akarsz megtudni mindent eme szép, csillagos éjszakán? Évezredek kutatásai, mély tanulmányok eredményei után úgy érdeklődsz, mint holmi játékszer után. Háborúkról beszélni, fegyverre szólítani semmikép sem azonos azzal, mikor ember embertársát, testvérét jéghideg szívvel és véres kézzel lete-

riti. Nem érti-e, kicsiny teremtésem, hogy milyen fegyverekről beszélek én: a szellem, az ékesszólás arany fegyveréről, az emberiség szeretetéről, a törekvésről, hogy emberi méltósághoz juttassuk a szegényt, a szerencsétlent, a munkást. Mindenekfölött pedig az akaratról. Eme nemes fegyvereket, ez igazán arany fegyvereket többre becsülöm és hasznosabbaknak tartom a középkor rozsdás kardjainál.“

A leány szemei megteltek könnyel. Úgy érezte, mintha a vallásos érzelem szárnyain a tündöklő csillagok felé vihetnék. A kísértés megszűnt.

„Jó éjt, szerelmem“, szolt aztán csöndesen. Lassalle odaszorította szenvedélyes bucsukép a leány arcát a magáéhoz s úgy látszott, mintha nem akarná elengedni, Mikor aztán az ablak bezárult, elballagott a glecserek irányába.

Következő nap egy kaland megmutatta a meghódított Helénának, hogy az ő szellemóriása testi erő tekintetében is megállja helyét az emberek között. Az amerikai konzul ebédet adott s onnan kirándultak a Messenre. De mikor estefelé a társaság a mezőségen keresztül visszatért és Lassalle szellemes anekdotáin jóízűen nevetett, hirtelen nekik támadt tizenkét ördögös fickó vad ordítással és érthetetlen, artikulálatlan zshivajjal és össze-vissza hadonásztak erős, rövid füttykösükkel mielőtt még a meglepett kirándulók

eme iszonyúan dagadt fejű és alácsüngő golyvájú állati teremtményekben a völgy nyomorult, hülye parasztjait fölismerhették volna. Az udvarias francia és a mézesajkú olasz a nőekkel együtt jajveszékelték és még az ernyőkkel vagy szíjakkal sem védekeztek; de Lassalle Robespierre-botjával mint a menykő esett neki az egész kretén-csapatnak, mely ordított és véres könnyeket sírt. Csak azután volt képes Lassalle tőlük megtudni, hogy a társaság összetaposta mezőjükön a füvet és hogy ezért kérnek kártérítést. Miután pénzt kaptak kárpótlásul, eltávoztak duzzogva és fütykösükkel suhintottak a levegőben. Mikor a kirándulók egymásra néztek, akkor látták csak, milyen a ruhájuk és hogy Lassalle arcát két nehéz seb teljesen elrúította. Heléna kétségbeesetten rohant feléje. „Ön meg van sebesítve. Megütötték!“ „Nem, csak a Bastille egyik tornya van megsértve“, szolt Lassalle, szánakozó tekintetet vetve a botra; „a gazok ledöntötték azt.“

„És még vannak emberek, kik gyávának merik őt tartani, mivel párbajozni nem akar“ gondolta magában Heléna imádattal.

XIII.

A dráma színtere Genfben lett áttéve, hová a hősnő pár órával előbb érkezett meg mint a hős. Úgy állapodtak meg, hogy a leány addig mitsem szól szüleinek, míg ők személyesen nem győződnek meg Lassalle

lebilincselő voltáról. Alig foglalta el azonban Lassalle Bovet penzióbeli szobáját, mikor egy szobalány levelet hozott neki Helénától s alig szakította fel a borítékot, mikor maga Heléna rohant be.

„Szöktessen meg engem, kérem“ kiáltott a leány hisztérikus sírással.

Lassalle segítségére sietett.

„Az istenért mi történt?“

„Nem bírom tovább. Nem harcolhatok ellenök. Mentsen meg engem, királyom, mes- terem. Szökjünk meg Parisba.“ S vadul a nyakába kapaszkodott.

Lassalle homlokán komor ráncok jelen tek meg.

„Tehát nem fogadott szót nekem!“ monda. „És miért?“

„Hisz írtam önnek“, válaszolt sóhajtván. A leányt gyöngéden az ágyra fektette és sietve futotta át hosszú, hisztérikus levelét szemeivel.

Szerencsétlen véletlen! Mikor Heléna megérkezett, ott várta őt egész családja az állomásnál és túlaradó boldogsággal újságol- ták neki, hogy Margit húgát ép az imént kérte meg Kayserling gróf.

Heléna úgy gondolta, itt a legjobb alka- lom, hogy ő meg saját boldogságáról szóljon örömtől ragyogó anyjának. Arról természetesen megfeledkezett, hogy Kayserling gróf legke- vésbé egyezik majd bele, hogy egy zsidó demagógnak legyen a sógora. Iszonyatos je-

lenetek következtek azután: az anya sírt, az atya menydörgött, az egész család jajveszékelt és kérlelte őt; a nővérek kétségbeestek saját jövőjük miatt, a testvérek már hallani vélték klubbeli ismerőseik gúnyos megjegyzéseit. Mit! Jankó herceget ott hagyni egy tolvaj kedvéért!

Lassalle keresztkérdéseire Heléna bevallotta, hogy anyja nem volt oly vad, mint atyja, sőt keblére borult és sírva megígérte, hogy megkísérli hátha lehet megnyugvásra bírni a bárót, ő azonban tudja, hogy ez lehetetlen, mert atyja másra mint saját önző tervére nincs tekintettel.

Ezért mikor az ebédhez hívó csengő megszólalt, a gondolat, hogy hőse a közelben van, örült bátorságot öntött belé és hozzá szökött.

Lassalle érezte, hogy bekövetkezett élete legválságosabb pillanata, mellyel a cselekvés emberének szembe kell nézni. Három sürgönyt állított ki, egyet anyjának, egyet nővérének, Frau Friedlandnak és egyet a grófnőnek, arra kérve őket, hogy jöjjenek el rögtön.

„Gondoskodnom kell egy kísérőről az ön számára“ vetette közbe. „S míg a három valamelyike megérkezik, ki volna itt kéznél?“

Heléna sóhajtva mondotta meg Rognon asszony címét. Lassalle kinyitotta az ajtót, hogy a sürgönyöket valakinek átadja és mikor ott látta a nőt, ki Heléna levelét hozta,

türelmetlenül várakozni, élete legszerencsétlenebb, de egyben legjellegzetesebb ihlete szállta meg őt. „Vigye ezt a sürgönyhivatalba“ szólt hangosan, aztán sűgva folytatta: „Mondja meg Dönniges bárónénak, hogy Madame Rognonnál leszünk.“

Mert agya villámgyorsan dolgozta ki a hősi komédiának egy nagyon finom jelenetét. Helénát visszaadja anyjának, ő majd a grand seigneur fogja játszani, a fedhetetlen Bayardot, ő, a zsidó, a tolvaj, a demagóg, a Don Jüan; az ő lovagiassága meg fogja szégyeníteni ezt a kicsinyke diplomatát. Semmi esetre sem tagadhatják már meg tőle a leányt, miután oly kétségen kívül kompromittálta magát. Az egész Penzió látta őt, — ezt csak megfogja érteni az anya. Neki kell aztán azon lenni, hogy a lemondás csak színleges legyen; de mily nagyszerűen fognak majd e szavak hangzani

A jelenet kellően lett megjátszva. A kétségbeesett Helénán, kit ő terveibe be nem avatott s kit anyja váratlan megjelenése egészen összezavart, az igazán megőrijtő fájdalom akkor hatalmasodott el, mikor ellenkezés nélkül újra ki lett szolgáltatva az anyai kebelnek. Lassalle kézcsókkal búcsúzott tőle, a leány pedig örökre eltűnt szemei elől . . .

XIV.

Mert Lassalle nem számolt Jankóval, ki mindig kéznél volt a botrány elsimítására. Az

Akarat, mit Helénába lehelt, kimerült annak egyetlen igazán erős megpróbáltatásában. Miután visszakerült a családi önzés légkörébe, hol heteken át a megfélemlítés rögime-jét nyögte, mely leveleit is elkobozta, sietve távozott Genfből; aggasztotta és gyötörte őt szerelmesének érthetetlen visszautasító magatartása is, amit csak a siker tehetett volna megbocsáthatóvá és ami annál megbocsáthatatlanabb lett, mert egymásután multak a napok anélkül, hogy segítség jött volna az óriástól, ki csak szószátyárnak bizonyult. Lelkiismereti furdalások között visszatért az egyre várakozó Jankónak gyöngéd karjaiba, Az egyetlen levélben, mit atyja engedelmével elküldhetett, előbbi jegyese iránti örök szeretetéről és ragaszkodásáról értesíti Lassallt.

Fölösleges részletesen elmondani, hogy az összetört óriás, ki a legvakabb sötétségben őrzöngött, ez a Polyphemus, ki maga vájta ki saját szemét, ez a Herkules, ki maga öltötte magára Nessus megmérgezett ruháját, hogyan mozgatótt meg eget és földet, hogy újra láthassa őt. Földrengés, tornádó vihar, lidércnyomás volt ez az ő lelkének. Szemei könnypatakokat ontottak, álmatlan éjjelein pedig szörnyű látomásokban jelent meg neki az ő ostobasága, mellyel a leányt magától eltolta és képzelődése mindig a leány szemei és ajkai körül járt. Halomszámra küldte mindenfelé a sürgönyöket és leveleket, me-

lyekben az öngyötrődés jajkiáltása a legrészletesebb eljárási utasításokkal vegyült. Csúpán a Munkások Egyesületével való levelezést hanyagolta el. Mindenkit belekényszerített az ő lázas szolgálatába: zenészeket, művészeket, katonákat, régészeket és arisztokratákat . . . Nem bírhatná-e rá Wagner a bajor királyt, hogy beszéljen von Dönnigessel . . . Nem segíthetne vájjon neki Kettler katolikus püspök? . . — ő szívesen áttérne a katolikus hitre . . .

Semmikép sem akart hinni a leány hűtlenségének valódiságában, bár e kételkedést nyomon követte mintegy gúnyolódva a leány jellembeli állhatatlanságának ijesztően világos tudata, mely a kételkedést a bizonyossággal váltatta fel. A „nem“ — mely első találkozásuknál az első szó volt, mit Heléna hozzá intézett — most baljóslatúlag visszhangzott fülébe. A napfölkelte, mit eső meg köd takart el, még hozzájárult ehhez a maga jelképes homályával. De újra érezte a leány ajkait a maga ajkain ama csudálatos holdvilágos éjszakán; ezerszer is a nyakába borult akkor s könyörögve szólt: „Szöktess meg engem!“ És most ő másé legyen. Még csak látni sem akarja őt többé . . . Hihetetlen! Szörnyű! Ha csak egyszer beszélhetne még vele szemtől szembe. Akkor majd megláthatnák azok, hogy vájjon saját szabad akaratából dacol-e vele, vagy pedig a hittörésre való becstelen kényszer hatása alatt. Mert az lehetetlen,

hogy az ő akaratának hatalma megszűnt legyen a leány fölött.

Látszólag Heléna is így gondolkozott. Szép és csúnya eszközökkel, kémek, ügyvédek és barátok segítségével Lassalle törhetetlen erélye minden akadály ellenére is be tudott hatolni a legbensőbb bástyába, ahol a leány fogva ült. Megkapta végre az alya beleegyezését is, hogy találkozhasson vele. Csupán Heléna beleegyezése hiányzott még. Barátja, Ruston ezredes hozta meg a beteg sasnak a hirt, hogy a leány visszautasít minden találkozást. E visszautasítás most már nevetségessé tette azt a nagy erőlködést, amivel ő hegyeket akart megmozgatni.

„De némi elégtétellel csak tartozik Lassallnak“, vetette oda Ruston.

„Miért? Talán a megsértett hiúságáért?“
Ezzel vége volt az utolsó reménységnek is.

„A ringyó!“ kiáltott Lassalle s mintegy vulkánkitöréssel vetette ki égő szívéből a leányt.

Ijesztő nyugodtság vett aztán erőt rajta. Úgy tetszett, mintha a tűz hirtelen jéggé dermedne. Most végre alaposan megértette azt, mit a végzet gyakran meg akart értetni vele: hogy szerelem és boldogság nem az ő számára teremnek; hogy ő nagy ügyeknek lett szentelve; hogy az ő *Akarata* gyöngévé és terméketlenné válik, mihelyst mások akaratával jut kapcsolatba. Megértette, hogy a nők valóban *enfants du diable*-ok.

Már majdnem feladta volt nagy történelmi hivatását. Most azonban újra sikraszáll, új erővel, új öntudattal: a hatalmas fegyverrel, mit az istenek kovácsoltak számára s mit tűz és könnyek edzettek erőssé.

Előbb azonban egy dolgot kell még rendbe hozni. A múltat teljesen el kell törölnie. Egy egészen tiszta lapon kell újra kezdeni a munkát. Igaz, hogy eddig hallani sem akart párbajról, most azonban be kellett látnia ennek célszerűségét, szükséges voltát. Az álnokság és árulás világában csak a kard tesz tisztává.

Az atyát párviadalra hívta ki, a vőlegényt pedig biztosította legnagyobb jóakarataról. De Jankó fogadta el a kihívást.

A fegyver, miben megegyeztek, a pisztoly volt.

Lassallet kérték barátai, gyakorolja magát előbb a fegyverforgatásban, a fegyver kezelésében.

„Hiábavaló dolog!“ válaszolt ő. Úgyis tudom, mi a végzet rendelése.“

Soha még olyan óriásinak, olyan biztosnak nem látszott. Mintha idegei teljesen visszanyerték volna ruganyosságukat. A párbaj előtti éjjelen úgy aludt, mint egy nyugodt gyermek. Mikor kora reggel a Genfen kívül fekvő mezőségre ment, arra kérte segédeit, hogy a párbajt a francia határon rendezzék, hogy Genfben maradhasson, mert a leány atyjával le szeretne számolni. Mikor a vezény-

szó: „Egy!“ elhangzott, eldördült Jankó lövése. Alig egy másodperc múlva Lassalle is lőtt, de akkor már megkapta halálos sebét. Három napig feküdt halálos agóniában, és fájdalmait csak a sok ópiummal enyhíthették. Az egyes görcsrohamok között csodálkozva gondolt arra, hogy az ő Akarata a mindenség megakaszthatatlan folyásával szemben semminek sem számított. „A nép sohasem jut már az ő igazához“““ gondolta keserűen „Álmodozó voltam. Heinének igaza van. Bolond világ ez, uraim.“ Olykor azonban mégis tisztán sejtette, hogy ő maga ásta alá az egészségét. Az ő akarata sem volt egyéb, mint akaratosság. Úgy szerelmében, mint küzdelmében nem akarta észrevenni a való tényeket; rohammal akarta bevenni azt, mit csak szép szerivel lehet elérni. „Saját kezem okozta haláloamat“ mondta egyszer. Oh ha feleségül vette volna Zander Rozáliát, aki még mindig szerette őt! Ezek az orosz és bajor vadoncok, idegesek, ingadozók s olyan állhatatlanok, mint a homok. Ellenben Júdea lányai józanok, kedvesek, kitartók. Aztán saját nővérére gondolt, ki a közönséges Friedlandnak volt a felesége. Maga elé képzelte őt a pirosposzsgás arcú leányt, amiut ott ül a Peszach furcsa szertartásos ünnepi asztalánál. Mily boldogságosak is voltak azok a régelműlt jámbor napok! De aztán egy hideg szél csapta meg, amint arra emlékezett vissza, hogyan rejtette el a kis Bika arcát,

hogy kinevesse ezeket a középkori utánzásokat, s hogy a keserűfüvet, mi előtte semmi értelemmel nem bírt, kiköphesse.

Oh, mily rémséges is az élet tragikomédiája, mily különös, bonyolult ez a világ, melyben a szegény, kicsiny embernek bolyongnia kell, hogy lépten-nyomon belebotljon akadályokba, minők: vallás, faj, nem, szokás, gazdagság, szegénység! Egy világ, melyet ő gyermekkorra óta látott maga előtt tisztán terjeszkedni, melyet ő világos logikával oly pontosan kirajzolt, melyről azt vélte, hogy győzelmes léptekkel járnak benne emberek, kik az istenekhez váltak hasonlókká, ismerve a jót és rosszat.

Csupán egy dolog volt még hátra: bátran meghalni.

Úgyvédjét odahívatta ágyához, újra átolvasta végrendeletét, az Egyesületnek hagyta pénzét és a munkásoknak figyelmébe; ajánlotta azt, mint megváltásuk egyetlen biztos útját. Mózesnek csak az lett megengedve, hogy az ígéret földje felé tekintsen, de a kiválasztott nép — a németek — élvezni fogják bőven annak tejét, mézét.

Egy hónappal azután, hogy a Rigin találkozott Helénával, — egy hónappal azután, hogy ujongva kiáltotta: „Görögország összes isteneire mondom, ő az!“ — már csak hulla volt; varázs-hangja örökre elnémult; míg a nő, kit ő annyira keresett, gyilkosához volt férjhezmenendő és a mozgalom, melyet az ő

kedvéért majdnem egészen elhanyagolt, egyre nagyobb hatalommá vált az államban, az ő emlékének folyton növekvő varázsa által.

A grófnő odahajolt a holttest fölé. Egy különös, iszonyatos öröm vegyült az ő kétségbeesésébe, örült fájdalmába. Mindezen nők közül egyiknek sem volt joga osztozni annak fájdalmában, Lassalle az övé volt, — övé és a Népé. Igen, ő majd körülhordozza az ő *cher enfant*-jüknak holttestét a rajnai tartományokban — hadd tudják meg, hogy egy titokzatos, politikai cselszövés ölte meg őt, hadd lázadjon fel a Nép, mely őt annyira szerette és boszulja meg az ő mártír halált szenvedett Messiását.

De hirtelen eszébe jutott szúró fájdalommal az egyetlen nő, kinek igenis volt joga osztozni az ő fájdalmában, sőt joga volt a szó nem átvitt értelmében is őt *enfant*-jának nevezni: a ráncosarcú öreg zsidóasszony, ki bénán, süketen, életuntan tovább élt egy világban, mely elvesztette az ő kiváló, erős harcosát, elvesztette büszke próféta-látomásait